

K některým právně-teoretickým otázkám povahy a postavení hospodářské arbitráže

FRANTIŠEK KLIMES

ÚVOD

V letošním roce uplyne 30 let od vzniku arbitrážních orgánů v Československu. Bude tak dovršena vývojová etapa, započatá vydáním zákona č. 99/1950 Sb., o hospodářských smlouvách a státní arbitráži, ve které byla v závislosti na vývoji československé ekonomiky a hmotněprávní úpravy vztahů v oblasti národního hospodářství vytvořena z hospodářské arbitráže ucelená soustava orgánů, které se staly neodmyslitelnou součástí socialistického státního mechanismu.

30. výročí vzniku hospodářské arbitráže spadá do posledního roku 6. pětiletky, který je mimořádně významný z hlediska řešení otázek, spojených s vytyčením nových, dlouhodobých úkolů naší ekonomiky s cílem jejího dalšího zintenzivnění. Nemalá role připadne v procesu zajišťování těchto úkolů též hospodářské arbitráži, jak o tom svědčí vládou ČSSR schválený Soubor opatření ke zdokonalování soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980. K tomu, aby hospodářská arbitráž mohla plnit stále náročnější úkoly, uvažuje se o některých změnách stávající právní úpravy. Tato problematika by měla být řešena v rámci rozsáhlých novelizačních prací na 7. pětiletku, kdy se počítá též s některými novými právními úpravami hospodářského zákoníku. V souvislosti s těmito otázkami se v současné době stává aktuální problematika právní povahy a postavení hospodářské arbitráže, jejíž řešení by mělo být teoretickým východiskem budoucí právní úpravy.

Tato problematika není nějakým specifikem vývoje v Československu, o čemž nejlépe svědčí sovětská praxe, která v legislativním řešení těchto otázek pokročila značně kupředu, a to jak ústavním zakotvením arbitráže v nové Ústavě SSSR z roku 1977, tak přijetím Zákona o státní arbitráži v SSSR ze dne 30. 11. 1979, který byl vydán na základě čl. 163 Ústavy. Na zákon navázaly prováděcí předpisy – Pravidla projednávání hospodářských sporů státními arbitrážemi a Řád o státní arbitráži SSSR, které byly vydány radou ministrů SSSR. Jejich vydáním bylo dovršeno komplexní řešení problematiky státní arbitráže, vycházející z legislativně vyššího, a to ústavněprávního základu. V důsledku této skutečnosti bude nesporně posíleno i místo státní arbitráže v systému ostatních státních orgánů a zdůrazněna objektivně nutná a stále rostoucí úloha arbitráže v podmínkách plánovitě řízeného socialistického národního hospodářství.

Tento článek nastiňuje některé základní právněteoretické aspekty problematiky povahy a postavení hospodářské arbitráže. Jeho cílem je nejen rozbor dosavadních výsledků právní teorie v uvedené oblasti, ale též přijetí některých nových závěrů směřujících k možnému řešení problematiky.

I. K POJMU A INSTITUCIONÁLNÍMU VÝVOJI ARBITRÁŽE

A. Arbitráž v předsocialistických společnostech

V právní terminologii se slova *arbitráž* (franc., z lat. arbitrium — rozhodnutí, nález, smířčí výrok) používá v několika významech. Nejčastěji pro označení specifického způsobu projednávání a rozhodování sporů na straně jedné, na druhé straně pro označení orgánu (nebo soustavy orgánů), které tímto specifickým způsobem (rozhodčím řízením) spory projednávají a rozhodují. V uvedeném smyslu se setkáváme s pojmy arbitráž obchodní, mezinárodní, hospodářská (tj. státní, eventuálně družstevní a resortní). Kromě uvedeného významu se můžeme setkat ještě s pojmy arbitráž devizová pro označení obchodu devizami, který využívá rozdílu v kursech na různých trzích, arbitráž úhradová, která sleduje buď nejvýhodnější nákup nebo nejvýhodnější prodej na rozdíl od arbitráže diferenční, při které jde o nákup i prodej současně pro dosažení rozdílu. Konečně se vyskytuje i tzv. arbitráž úroková, která využívá odchylek v úrokové míře, projevující se v cenách deviz, splatných ihned i později.

Rozhodování sporů mezi subjekty metodou „arbitrování“, jejíž podstatou je rozhodčí řešení daného sporu stranami určeným zvoleným „arbitrem“ se objevuje v době, kdy vzájemné vztahy, zejména obchodní začaly být regulovány právními normami, a proto právní základy arbitráže, jako způsobu řešení vzájemných rozporů vzniklých z těchto vztahů, je nutno hledat již v institutech práva římského.

Podle římského procesního práva bylo možné, aby arbitr řešil ty spory, ve kterých se spíše, než o přesné právní rozhodnutí jednalo o spravedlivé a vhodné rozdělení něčeho, např. při dílčích žalobách, a to především ve sporu o rozdělení dědictví (*arbitrium familiae erciscundae*). Později náleželo rozhodci řešení sporů, ve kterých bylo nutné přihlížet k tzv. „slušným zájmům obchodu“ (*bona fides et equitas*). Z uvedeného vyplývá, že římské procesní právo rozlišovalo dvě skupiny sporů s rozdílným způsobem jejich řešení: tzv. *iudicia*, spory přísného práva, které rozhodoval *iudex*, soudce a tzv. *arbitria*, rozepře rozhodované arbitrem, ke kterým náležely hlavně spory z obligačních smluv.

K podstatnému rozvoji arbitrážní formy rozhodování sporů, a také k prvnímu institucionálnímu zakotvení orgánů, které touto formou spory rozhodují, dochází až za kapitalismu. Mezi hlavní důvody, které vedly k nahrazování dosavadního systému soudního rozhodování sporů (především ze vzájemných obchodních vztahů) mezi stranami rozhodováním arbitrážními

orgány a tím i k jejich současnému vytváření, lze zařadit tyto skutečnosti:¹⁾

1. intenzifikace hospodářských vztahů, spojená s obrovským technickým rozvojem, rychle rostoucí tempo hospodářského obratu vedly k tomu, že tradiční civilní proces, který je značně zdoluhavý a formální, přestal vyhovovat požadavkům na urychlené řešení vznikajících rozporů a jejich nevyřešený ekonomický dopad brzdil takto tempo rozvoje;

2. regulace rozvoje výroby a směny nutně vyžadovala vytváření nových speciálních předpisů (ekonomického i technického charakteru), přičemž obecné soudy, do jejichž pravomoci patřilo řešení rozporů ve věcech civilněprávních, nebyly vybaveny těmito speciálními znalostmi;

3. rozvíjející se obchod často vyžadoval, aby vzájemné konflikty, které mezi obchodními partnery při jeho realizaci vznikly, byly řešeny nikoliv v rámci obecně závazných právních norem, které se týkají všech vztahů, ale podle jiných pravidel a zvyklostí, lépe vyhovujících posuzování vzájemných práv a povinností (např. na základě zásad slušnosti – tzv. „Aimable Compositeurs“, „Equity“ apod.). Z uvedeného vyplývá, že vedle práva se staly směrodatnými pro řešení vzájemných sporů a rozporů, vzniklých z obchodních vztahů, též další faktory. Vzhledem k této skutečnosti bylo proto nutné vytvořit speciální orgán, který by ve smyslu uvedeného rozepře mezi obchodními partnery projednal a rozhodl. Tímto orgánem se stala arbitráž;

4. změna struktury kapitalistické ekonomiky, vyvolaná procesem monopolizace a kartelizace vedla v právních systémech některých kapitalistických zemí k zákazu kartelových smluv vůbec (tj. smluv o vytváření kartelů či trustů) v USA např. známý The Sherman Anty-Trust Act z roku 1890) nebo zákazu uzavírání smluv monopolního typu se zavedením takových omezení (jako např. omezení rozsahu výroby, zavedení tzv. minimální ceny pro zpomalení růstu cen apod.). Důsledkem těchto opatření byl odklon od státních soudů. Vyloučení sporů, vznikajících na základě realizace těchto smluv z jurisdikce státních soudů umožňovalo obcházení uvedených zákazů a maření právních sankcí předpokládaných těmito právními normami v případě uzavření takových smluv. Vyloučení vnitřních sporů kartelů z jurisdikce státních soudů dávalo rovněž kartelům možnost ukrývat před státními orgány a veřejným míněním některá tajemství kartelů.

Z hlediska svého charakteru byla arbitráž v počátcích svého vývoje zpravidla orgánem, který byl stranami zvolen ad hoc k projednání a rozhodnutí konkrétního sporu, přičemž tuto funkci mohla plnit jak osoba fyzická, tak i právnická. Vzájemný vztah mezi stranami a arbitrem (arbitráží), a tím i jeho pravomoc, byl založen smlouvou. K rozhodnutí sporu byla nutná dohoda všech zúčastněných stran na tomto způsobu řešení vzájemných rozporů při současné volbě rozhodce. Častěji se však strany dohodly na arbitrážním řešení všech sporů formou tzv. arbitrážní klauzule při uzavírání obchodní či jiné smlouvy. Na základě této klauzule, vtělené

¹⁾ Viz S. Wlodyka: Arbitraż gospodarczy, Państwowe wydawnictwo naukowe, Krakow 1970, str. 11 a násl.

do smlouvy se strany zavázaly předat všechny spory, které mezi nimi z této smlouvy vzniknou, arbitráži. Takováto klauzule mohla být obsažena též v právním předpise.

Další vývoj vedl k vytváření stálých arbitrážních soudů. Tyto byly zřizovány jednak při různých hospodářských institucích, jako např. při obchodních nebo obchodně průmyslových komorách, jednak jako soudy gildovní, k řešení sporů vznikajících z gildovních operací. Pravidla arbitrážního řešení sporů překročila hranice jednotlivých států a na základě mezinárodních konvencí nabyla mezinárodního významu. K nejznámějším vícestranným ujednáním v oblasti arbitráže patří: Ženevský protokol o arbitrážních klauzulích z roku 1923, Ženevská konvence o vykonávání zahraničních arbitrážních rozhodnutí z roku 1927, Evropská konvence o mezinárodní obchodní arbitráži z roku 1961.²⁾

B. Hospodářská arbitráž a její funkce v socialistické společnosti

Institut arbitráže byl převzat i do socialistického hospodářství³⁾ s novou funkcí a náplní. V socialistické společnosti nabývá podstata a uplatnění arbitráže zcela odlišného významu. Charakter arbitrážních orgánů socialistického státu těsně souvisí s charakterem socialistické společnosti a výkonem vnitřních funkcí socialistického státu v této společnosti. Je dán především tím, že hned od počátku své existence působí arbitráž jako pevná soustava orgánů, zřizovaná státem k plnění specifických úkolů v oblasti plánovitě řízeného socialistického národního hospodářství. Tak jako v kapitalistickém hospodářství, i za socialismu je jedním z hlavních úkolů, pro který jsou arbitrážní orgány zřizovány, rozhodování sporů na tomto úseku. Tyto spory mají však od sporů v kapitalistické ekonomice, vyplývajících z dispozic s majetkem v soukromém vlastnictví a vznikajících v honbě za co největšími zisky podnikatelů a obchodních společností, zcela odlišný charakter. V socialistickém národním hospodářství se jedná o takové spory, které vznikají z porušení nebo nesplnění povinností ze vztahů mezi socialistickými organizacemi, eventuálně jinými obdobnými právními subjekty, a to zejména v jejich vzájemných dodavatelsko-odběratelských a ostatních hospodářských vztazích založených na socialistickém společenském vlastnictví. Jedná se zejména o spory ze závazkových vztahů, vzniklých nejčastěji na základě hospodářských smluv, nebo jiných právních skutečností, vyplývajících pro tyto subjekty z národohospodářských plánů

²⁾ Mezi socialistickými státy je z hlediska mezinárodní arbitráže významné ustanovení § 90 Všeobecných dodacích podmínek RVHP o rozhodčím (tj. arbitrážním) řešení sporů ze vzájemných vztahů mezi stranami a zejména *mezinárodní obchodní arbitráž*, zakotvená v Úmluvě o řešení občanskoprávních sporů vznikajících ze vztahů hospodářské a vědeckotechnické spolupráce v rozhodčím řízení, uzavřené v Moskvě v roce 1972. V ČSSR byla tato moskevská úmluva publikována vyhl. č. 115/1975 Sb.

³⁾ Blíže viz F. Klimeš: Hospodářská arbitráž v socialistických zemích, AUC – Iuridica 3/1978, str. 275 a násl.

s účelem uspokojovat celospolečenské potřeby. Funkcí orgánů hospodářské arbitráže je napomáhat při řešení těchto sporů k ochraně práv a právem chráněných zájmů socialistických organizací, zvyšování efektivnosti společenské výroby, rozvoji racionálních vztahů, k aktivnímu působení na organizace k zachovávání socialistické zákonnosti a státní, zejména smluvní a plánovací disciplíny. Vzhledem k těmto naznačeným úkolům a charakteru arbitrážních orgánů, zejména jejich působnosti v oblasti vztahů, vznikajících v socialistickém národním hospodářství se pro ně používá jednotného označení „hospodářská arbitráž“.

Rozhodování hospodářských sporů (na rozdíl od arbitráže v kapitalistické společnosti) není jediným důvodem pro vytváření arbitrážních orgánů. Arbitrážní orgány jsou v socialistické společnosti charakterizovány zejména tím, že vyvíjejí rozsáhlou činnost v oblasti mimorozhodovací, ke které patří především činnost preventivně výchovná, signalizační, shromažďování poznatků a jejich zevšeobecňování, sjednocování judikatury, mezinárodní spolupráce v rámci ekonomické integrace zemí RVHP a v neposlední řadě důležitá činnost legislativní. Veškerou svou činností se arbitrážní orgány v socialistických zemích podílejí specifickým způsobem na řízení národního hospodářství a tím významnou měrou zabezpečují realizaci hospodářskoorganizačské funkce socialistického státu.

Jak zdůrazňuje např. K. Laco: „Socialistická soustava a plánovitě řízení národního hospodářství, státní socialistické vlastnictví a demokratický centralismus jsou mj. principy organizace a činnosti orgánů socialistického státu. Jsou i důvodem vzniku, existence a zdrojem pravomoci, postavení a poslání hospodářské arbitráže... V socialistické soustavě a plánovitě řízení národního hospodářství je postavení orgánů hospodářské arbitráže jednoznačně a cílevědomě odvozeno od úkolů a funkcí socialistického státu. Je ve shodě s třídní podstatou a funkcemi socialistického státu jako moci dělníků, rolníků a ostatních pracujících. Je v souladu s vedoucí úlohou komunistické strany ve společnosti a státě. Je v souladu s marxistickoleninským chápáním vztahu socialistického státu a práva, s úlohou socialistického práva, tedy též hospodářského práva jako prostředku, který v rukou socialistického státu zabezpečuje ochranu celospolečenských zájmů. Z těchto politických zřetelů je třeba vycházet při určování postavení, poslání i působnosti hospodářské arbitráže v socialistickém státě. Všechna kritéria, která vycházejí z jiného politického přístupu, z jiného politického chápání státu, nebo kritéria, která se zakládají — více či méně skrytě — na netřídním chápání podstaty, vztahu a úlohy státu a práva při řízení národního hospodářství, nepostihují, nekvalifikují, neřeší ani nemohou postihnout, kvalifikovat, řešit postavení, poslání a působnost hospodářské arbitráže v systému ostatních státních orgánů socialistického státu, a vůbec najít její místo nebo místo pro ni ve státním mechanismu, resp. státním aparátu.“^{3a)}

^{3a)} K. Laco: Postavení a úloha hospodářské arbitráže, Rudé právo č. 68 ze dne 21. 3. 1973 — příloha 5.

A. Vývoj a závěry sovětské diskuse k právní povaze arbitráže

V SSSR vznikly v roce 1922, v podmínkách přechodu k NEPu, ve formě arbitrážních komisí první arbitrážní orgány socialistického typu. V souvislosti s tím a také i v průběhu dalšího vývoje, zejména v rámci úvah o řízení národního hospodářství a jeho subjektech docházelo k úvahám a k výměně názorů i o právní povaze a postavení hospodářské arbitráže.

Na povahu arbitráže byly vysloveny často rozdílné názory, lišící se někdy podstatnými, někdy jen dílčími aspekty. Všechny tyto názory lze v podstatě rozdělit do čtyř skupin, přiznávajících arbitráži povahu soudů, orgánů státní správy, speciálního orgánu hospodářského řízení nebo specifického orgánu *sui generis*.

Diskuse o soudním pojetí arbitrážních orgánů se vyvíjela ve dvou směrech. Jedna skupina teoretiků zastávala názor, že arbitrážní orgány jsou *speciálními hospodářskými soudy*.

Představitelem této skupiny byl zejména Z. I. Škundin, který zastával názor, že arbitráž je zvláštním druhem soudu, který nazývá hospodářským soudem. Podle jeho názoru je tomu tak proto, že arbitráž projednává a rozhoduje spory, které neprojednávají soudy,⁴⁾ dále do této skupiny patřil např. A. G. Gojchbarg, který považoval arbitrážní komise za jeden z hlavních druhů výjimečných soudů povolaných k řešení sporů mezi státními institucemi a podniky.⁵⁾

Druhá skupina sovětských teoretiků, která se přiklonila k pojetí arbitráže jako soudu, považovala, na rozdíl od předcházejících autorů, arbitráž za *obyčejný soud*. Tento názor vyslovil především S. Vonskij⁶⁾ a přiklonil se k němu v roce 1939 M. Jeljevič.⁷⁾

Vyskytly se i takové názory, které přiznávaly arbitráži *dvojakou povahu*.⁸⁾ Na jedné straně jí byly přiznávány prvky soudu, na druhé straně funkce správní a řídící. Tyto názory vycházely především z charakteru funkcí, které orgány arbitráže plnily, a to z funkce řídící a jurisdikční. V rámci právní diskuse k podstatě arbitráže se ve 30. letech v literatuře rozvinula též diskuse o zdůvodněnosti existence arbitráže paralelně se

⁴⁾ Z. I. Škundin: Ob arbitražnom procese, Sov. Gosudarstvo i pravo 1936, No. 3, str. 49; též: Arbitraž i porjadok rassmotrenija sporov arbitražem (Graždanskij process), učebnik pod redakcijej G. N. Abramova, Moskva 1948, str. 453.

⁵⁾ A. G. Gojchbarg: Kurs graždanskogo processa, Moskva–Leningrad 1928, str. 42.

⁶⁾ S. Vonskij: Ně pora li likvidirovat arbitraž? Social. zakonnost, 1937, No. II, str. 52 a násl.

⁷⁾ Trudy pervoj naučnoj ssesiji VIJUN '27. janvarja–3. fevralja 1939 g.), Moskva, str. 384 a násl.

⁸⁾ Viz např. L. Gincburg: Voprosy sovětskogo chozjajstvennogo prava na danom etape, Voprosy sov. chazjajstv. prava, sb. 1, Moskva 1933, str. 14 a násl.

soudy a v řadě případů byly vysloveny názory,⁹⁾ volající po likvidaci jak státní, tak resortní arbitráže. Tyto názory byly logickým završením široce rozšířené koncepce tehdejší doby, na základě které (viz výše) byla arbitráž považována za zvláštní soudní orgán — hospodářský soud.¹⁰⁾ Není bez zajímavosti, že se tyto názory objevily v době, kdy v Sovětském svazu již existovaly zkušenosti s likvidací arbitrážních orgánů.

V novější sovětské odborně teoretické literatuře se s judicialistickým pojetím arbitráže můžeme setkat např. u N. I. Ceretěliho, který v článku *Arbitráž a regulace hospodářských vztahů* provádí rozbor názorů na podstatu arbitráže a souhlasí s těmi, které odmítají pojetí arbitráže jako orgánu státního řízení nebo administrativního orgánu. Sám jednoznačně zastává názor, že hospodářská arbitráž je orgánem soudního typu a toto svoje stanovisko argumentuje mimo jiné tím, že „arbitráž plní hlavní úkol tím, že rozhoduje hospodářské spory, přičemž se řídí zákony a usneseními vlády, čímž vykonává funkci orgánů soudní pravomoci“. Podle jeho názoru se i arbitrážní řízení změnilo v soudní již tím, že jako představitelé stran byli připuštěni k řízení advokáti. Svoji argumentaci uzavírá tím, že vše nasvědčuje tomu, aby se v období úspěšně prováděné hospodářské reformy arbitráž přeměnila na hospodářský soud.¹¹⁾

K názorům, které považují hospodářskou arbitráž za soud a které byly v sovětské právní teorii víceméně odmítány a kritizovány, se přiklání též R. F. Chalfina¹²⁾ a S. N. Bratus.¹³⁾ Jak uvádí ve své práci T. E. Abova, zastánci kvalifikace arbitráže jako hospodářského soudu a jeho zařazení do systému orgánů soudnictví vycházejí z těchto teoretických východisek: zahrnutí arbitráže do systému soudnictví umožní zabezpečit jednotnost při aplikaci občanského zákonodárství, upravujícího majetkové vztahy, protože soud i arbitráž projednávají spory, vyplývající z těchto vztahů; subjekty arbitráže jsou účastníci zbožního obratu, založeného na využívání zbožně peněžních vztahů; arbitráž neuskutečňuje ani jednu z funkcí řízení (plánování, kontrola, právní úprava hospodářské činnosti) a nejsou jí podřízeny podniky, nedisponuje žádnými administrativními funkcemi.¹⁴⁾

Druhou velkou názorovou skupinu v sovětské právní literatuře tvoří

⁹⁾ Např. 1. S. Vonskij: *Ně pora li likvidirovat arbitraž?* Social. zakonnosť, 1937, No. II; 2. D. Běšer: *Arbitraž na pereputje*, Social. zakonnosť, 1936, No. 6, str. 53–54; 3. L. Lenskij: *Nužen li nam gosarbitraž?* Sovětskaja justicija 1937, No. 10–11.

¹⁰⁾ Chozjajstvennoje procesualnoje zakonodatělstvo, Izdatělskoje objediněnije „Višča škola“ pri Kijevskom GU, Kiev 1976, str. 25.

¹¹⁾ N. I. Ceretěli: *Arbitraž i regulirovanije chozjajstvennyh otnošenij*, Sovětskoje gos. i pravo 1970, No. 70, str. 100.

¹²⁾ R. F. Chalfina: *Sověšenstvovat strukturu i dejatelnosť gosarbitražej*, Sovětskaja justicija 1961, No. 4, str. 8.

¹³⁾ S. N. Bratus: *Sovětskoje graždanskoje pravo i socialističeskaja zakonnosť*, Socialističeskaja zakonnosť 11/1967, str. 11.

¹⁴⁾ T. E. Abova: *Ochraňa chozjajstvennyh prav predpriyatij*, Juridičeskaja litěratūra, Moskva 1975, str. 161.

autoři, kteří se ve svých pracích kloní k pojetí arbitráže jako *orgánu státní správy*. Jak ukazuje praxe posledních let, toto pojetí se postupně stává v sovětské právní literatuře převládajícím.

Již ve 30. letech, kdy se setkáváme s prvními názory (viz výše), které považovaly arbitráž za druh soudu, vyslovuje V. G. Afanasjev názor opačný, že arbitráž se řadí nikoliv k soudním orgánům, ale k institucím správně hospodářského charakteru.¹⁵⁾ V podstatě ke stejné koncepci se přiklonil K. S. Judělon, který charakterizoval arbitráž jako orgán státní správy vytvořený s cílem upevňování chozrasčotu, plánovací, smluvní, rozpočtové a finanční disciplíny socialistických organizací ke splnění národohospodářského plánu, který působí projednáváním a rozhodováním předmluvních a majetkových sporů a používáním prostředků státního donucení.¹⁶⁾

Správní pojetí povahy arbitráže vykazuje v sovětské literatuře u některých autorů jisté modifikace. Např. A. F. Klejnman, charakterizující povahu arbitráže, dochází k závěru, že státní arbitráž je co do své právní povahy pomocným státním správním orgánem rad ministrů a výkonných výborů krajských a oblastních rad poslanců pracujících, které provádějí rozhodování předmluvních a majetkových sporů mezi organizacemi socialistického hospodářství.¹⁷⁾ S tímto Klejnmanovým pojetím se můžeme setkat i v učebnici z roku 1960,¹⁸⁾ kde se uvádí, že „arbitráž je pomocné administrativní zařízení při výkonně nařizovacích orgánech státní moci a státní správy“.

Ke správnímu pojetí arbitráže se přiklonil též M. K. Vorobjev v učebnici občanského procesního práva z roku 1969.¹⁹⁾ Názor na správní povahu arbitráže byl zastáván i teorií správního práva.²⁰⁾

Při hodnocení povahy hospodářské arbitráže však A. A. Dobrovoľskij ve své učebnici píše, že zastánci názoru, že státní arbitráž je orgánem státní správy nebo orgánem hospodářského řízení, nedokázali, v čem je konkrétně vyjádřena funkce těchto orgánů při státní správě národního hospodářství. Dává přitom za pravdu R. F. Kallistratové, že slabiny zastánců názorů na arbitráž jako orgán státní správy spočívají v tom, že disponují termíny „administrativní orgán“, „orgán správy“, „speciální orgán správy“ nevysvětlují obecné pojetí orgánu státní správy a neodkrývají odlišnosti arbitráže od jiných správních orgánů a neukazují, v čem se tyto odlišnosti vyčleňují. Píše dále, že je navíc široce známo, že základní činností arbitráže je činnost jurisdikční a funkce právní ochrany a že

¹⁵⁾ V. G. Afanasjev: *Město gosarbitraža v obščej sistěme sovětskych učreždenij*, Arbitraž 1937, No. 3, str. 15.

¹⁶⁾ K. S. Judělon: *Sovětskij graždanskij process*, Gosjurisdat, Moskva 1956, str. 413.

¹⁷⁾ A. F. Klejnman: *Sovětskij graždanskij process*, Izdatělstvo MGU 1954, str. 357.

¹⁸⁾ *Arbitraž v SSSR*, pod red. A. F. Klejnmana, Izdatělstvo MGU, 1960, str. 47–48.

¹⁹⁾ *Sovětskoje graždanskoje procesual'noje pravo*, pod red. M. A. Gurviča, Moskva 1964, str. 489.

²⁰⁾ Např. v učebnici I. N. Ananova a S. F. Kečekjana: *Sovětskoje administrativnoje pravo*, Moskva 1940, str. 46.

zejména tato činnost (spojená s prvky správní činnosti) právě odlišuje arbitráž od orgánů státní správy.²¹⁾

P. V. Loginov uvádí, že základní rozdíl mezi arbitráží a orgány státní správy spočívá v tom, že arbitráž nedisponuje komplexem těch pravomocí, které tvoří pojem výkonně nařizovací činnosti orgánů státní správy.²²⁾ Z uvedeného vyplývá, že i když je pojetí povahy arbitráže jako správního orgánu v sovětské teorii dosti rozšířeno, objevuje se na druhé straně proti těmto názorům celá řada argumentů, které správní povahu arbitráže vyvracejí. Tato otázka však nebyla dořešena a je v sovětské právní literatuře aktuální i nyní, po vydání nové sovětské Ústavy z roku 1977, která zakotvila orgány státní arbitráže do soustavy ústavních orgánů. V návaznosti na otázky s tím spojené píše např. N. I. Sapožnikov, že „... nazírání arbitráže jako orgánu státní správy nejlépe odráží její správní povahu a je v souladu s platným zákonodárstvím. Tak čl. 17 Zákona o radě ministrů SSSR řadí Státní arbitráž SSSR mezi orgány, podřízené vládě SSSR, na roveň ostatním orgánům řízení národního hospodářství“. V dané souvislosti Sapožnikov uvádí, že v sovětské literatuře byly vysloveny názory na reorganizaci Státní arbitráže SSSR na Státní arbitrážní výbor SSSR nebo Státní výbor pro koordinaci hospodářskoprávních vztahů, protože charakterem funkcionální činnosti a organizačním uspořádáním má povaha arbitráže určité společné znaky s takovým typem orgánů, jako jsou státní výbory.²³⁾

Na správní pojetí arbitráže navazuje celá řada právních teoretiků, kteří považují arbitráž za *orgán hospodářského řízení*. Vycházejí přitom z hlavních funkcí, které plní orgány arbitráže v socialistické ekonomice a tuto činnost považují za jednu z forem řízení národního hospodářství.

V 50. letech s tímto pojetím přichází např. P. P. Jakimov, který charakterizoval arbitráž jako ...systém orgánů státního a společenského řízení správního charakteru, které cestou projednávání a rozhodování hospodářských sporů a používáním donucovacích prostředků napomáhají upevňování smluvně plánovací a finanční disciplíny, chozrasčotu, socialistické zákonnosti v činnosti a vzájemných vztazích socialistických podniků, zařízení, organizací k plnění národohospodářského plánu.²⁴⁾

I. G. Pobirčenko ve svém článku *Formy rozhodování hospodářských sporů*²⁵⁾ analyzuje činnost sovětských státních orgánů v oblasti řešení hospodářských sporů a tuto činnost považuje za jednu z funkcí hospo-

21) A. A. Dobrovoľskij: Arbitražnyj process v SSSR, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1973, str. 83.

22) P. V. Loginov: Suščnost gosudarstvennogo arbitraža, IMU 1968, str. 63.

23) N. I. Sapožnikov: Zadači organov gosarbitraža v svete Konstituciji SSSR i Konstitucij sojuzných respublik, Sovětskoje gosudarstvo i pravo 1/1979, str. 13 a násl.

24) P. P. Jakimov: Priroda i značenie arbitražnych organov v SSSR, Učenyje zapisky Sverdlovskogo juridičeskogo instituta, tom 5, Gosjurisdat 1957, str. 247–248.

25) I. G. Pobirčenko: Formy razrešenija chozjajstvennych sporov, Sovětskoje gosudarstvo i pravo 7/1971, str. 98–102.

dárského řízení. V souvislosti s tím pokládá arbitráž za pomocnou složku orgánů hospodářského řízení a dovozuje, že její vznik si vyžádala dialektika rozvoje hospodářských orgánů sovětského státu změnou jurisdikčních forem řešení hospodářských sporů. Obsahově totožně je toto pojetí vyjádřeno též v publikaci Hospodářské procesní zákonodárství,²⁶⁾ kde je Pobirčenko autorem úvodní části. Píše, že k orgánům hospodářského řízení funkcionální kompetence se řadí též orgány arbitráže, kterým nejsou podřízeny podniky a organizace, ale které rozhodují hospodářské spory mezi nimi a takto vykonávají funkci orgánů hospodářského řízení.

Problematickou povahy arbitráže se zabývá též jeden z hlavních představitelů sovětské teorie hospodářského práva V. V. Laptěv. V článku v časopise Wirtschaftsrecht píše, že arbitráž rozhoduje z hlediska práva a z hlediska plánu. Státní arbitráž SSSR vydává normativní akty k regulaci hospodářských vztahů, přičemž perspektivně bude možné přenést na arbitráž i rozhodování vertikálních rozporů. Podle názoru Laptěva nemůže všechny tyto funkce plnit soud, ale jen zvláštní orgán, funkční orgán hospodářského řízení, jakým je arbitráž.²⁷⁾

Za orgán hospodářského řízení považuje arbitráž též např. V. P. Jefimočkin²⁸⁾ a toto pojetí se objevuje též v práci Abové a Tadevosjana Rozhodování hospodářských sporů.²⁹⁾

Mezi sovětskými právními teoretiky, kteří se zabývali problematikou právní povahy arbitráže, se vyčleňuje početná skupina těch, kteří považují arbitráž za *specifický orgán* (orgán sui generis).

Jedním z prvních, kteří s touto koncepcí přišli, byl ve 40. letech V. N. Mozejko. V práci O právní povaze sovětské státní arbitráže činí závěr, že arbitráž je specifickým orgánem, spojujícím v sobě prvky jak soudních, tak správních orgánů, tzn. přiznává arbitráži dvojakou povahu.³⁰⁾ K tomuto pojetí se přiklonil též M. S. Lipecker, když na jedné straně přiznává arbitráži administrativně právní povahu projevující se v její organizační výstavbě a jejím místě v systému sovětského státního mechanismu, na druhé straně ji přirovnává z hlediska obsahu a charakteru činnosti k soudním orgánům.³¹⁾

²⁶⁾ Chozjajstvennoje procesualnoje zakonodatělstvo, Izdatělskoje objediněnije „Višča škola“, izd. pri Kievskom GU, Kiev 1976, str. 31.

²⁷⁾ V. V. Laptěv: Das sowjetische Wirtschaftsrecht, Wirtschaftsrecht IV/1973.

²⁸⁾ V. P. Jefimočkin: Voprosy organizacii rassmotrenija imuščestvennych sporov meždu chozjajstvennymi organami v novych uslovijach, Pravovyje voprosy upravlenija promyšlennostju i strojitelstvom, Gosjurisdat 1960, str. 3.

²⁹⁾ T. E. Abova—V. S. Tadevosjan: Razrešenie chozjajstvennych sporov, Moskva 1968, str. 10 a násl.

³⁰⁾ V. N. Mozejko: O pravovoj prirode sovětskogo gosudarstvennogo arbitraža, Sovětskoje gos. i pravo 1947, No. 6, str. 23.

³¹⁾ M. S. Lipecker: Arbitraž v sistěme organov gosudarstvennogo upravlenija, Trudy Vojenno-juridičeskoj akademii, vyp. VIII, Moskva 1948, str. 66 a násl.

Mezi zastánce specifického pojetí arbitráže tohoto období lze řadit též S. N. Abramova.³²⁾

V posledním období se pojetí arbitráže jako specifického orgánu objevuje zejména v pracích P. V. Loginova a R. F. Kallistratové. Loginov, který se hlouběji zabýval problematikou podstaty státní arbitráže, dochází na základě podrobně provedené analýzy k závěru, že „... arbitráže, které stojí při výkonně nařizovacích orgánech, zaujímají samostatné místo v systému sovětského státního mechanismu, který zahrnuje orgány státní moci, státní správy, soudy a prokuraturu“. Dovozuje, že orgánům státní arbitráže jsou vlastní všechny znaky, které obecně charakterizují státní orgán. Píše, že v současné době disponuje arbitráž pravomocemi státně mocenského charakteru a navíc některými pro ni specifickými oprávněními, které se projevují zejména v tom, že a) právní akty mohou vydávat pouze vyšší orgány arbitráže, b) arbitráž jako kterýkoliv orgán státu je oprávněna zabezpečovat realizaci jí vydaných aktů používáním speciálních opatření, c) arbitráž je jako kterýkoliv orgán oprávněna uskutečňovat svým jménem dozor nad dodržováním (splněním) právních aktů, d) arbitráž jako kterýkoliv orgán státu je oprávněna chránit jí vydané akty před jejich porušováním používáním specifických prostředků státního donucení. Loginov dále uvádí, že arbitráž takto tvoří součást mechanismu všelidového státu, který bezprostředně jménem státu uskutečňuje jeho funkce a úkoly prostřednictvím zvláštního druhu státní činnosti.³³⁾

R. F. Kallistratova, která jednoznačně podtrhuje odlišnost státní arbitráže jak od orgánů soudů, tak správních orgánů, definuje arbitráž takto: „Státní arbitráže jsou speciální orgány sovětského státu, povolané v mezích své kompetence ochraňovat práva a zákonem chráněné zájmy socialistických právnických osob při rozhodování sporů a také spolupůsobit k optimálnímu fungování hospodářské soustavy a jí adekvátní právní úrovně vzájemných hospodářských vztahů, zachovávání zákonnosti, státní disciplíny, principů ekonomické reformy a věcné spolupráce podniků, organizací a zařízení při plnění úkolů plánu a smluvních závazků.“³⁴⁾ Toto pojetí je vyjádřeno obsahově i v její dřívější práci *Rozhodování sporů státní arbitráží*.³⁵⁾

Za specifický orgán považuje arbitráž též A. A. Dobrovoľskij, který píše, že „... arbitráž zaujímá samostatné místo v systému orgánů sovětského státu“.³⁶⁾

Shrneme-li všechny uvedené názory, přičemž je nutné zdůraznit, že předchozí výčet autorů a jejich názorů na problematiku povahy a po-

³²⁾ S. N. Abramov: *Sovětskij graždanskij process*, Gosjurisdat, Moskva 1952, str. 403.

³³⁾ P. V. Loginov: *Suščnost gosudarstvennogo arbitraža*, IMU 1968, str. 109–110.

³⁴⁾ R. F. Kallistratova: *Gosudarstvennyj arbitraž (Problemy sovršenstvovanija organizacii i dejatel'nosti)*, Juridičeskaja literatura, Moskva 1973, str. 85.

³⁵⁾ R. F. Kallistratova: *Razrešeniye sporov v gosudarstvennom arbitraže*, Gosudarstvennoje izdatel'stvo juridičeskoj literatury, Moskva 1961, str. 20.

³⁶⁾ A. A. Dobrovoľskij: cit. dílo v pozn. 21, str. 89.

stavení arbitráže není ani zdaleka úplný a mohou se v literatuře vyskytovat i jiná pojetí,³⁷⁾ je nutné učinit některé závěry.

Judicialistické nazírání arbitráže, které bylo zejména v počátcích diskuse k těmto otázkám do značné míry poplatné tehdejší pozitivněprávní úpravě, vycházelo ve své podstatě ze ztotožňování rozhodovací činnosti arbitráže s rozhodovací činností soudů, eventuálně některými jinými znaky, které jsou vlastní soudům. Zcela opomíjena však byla ta skutečnost, že arbitráž nebyla zřízena jenom jako jurisdikční orgán, ale především jako specifický orgán k plnění specifických úkolů vyvolaných novou kvalitou rozvíjející se socialistické ekonomiky. To byl také jeden z hlavních důvodů, kdy na základě zvláštního dekretu Rady lidových komisařů SSSR ze dne 20. 3. 1931 „O změnách v systému úvěrování, upevňování úvěrové činnosti a zabezpečení chozrasčotu ve všech hospodářských orgánech“ byly obnoveny orgány hospodářské arbitráže (jako státní arbitráž), a to 16 dní poté, co byly předtím arbitrážní komise zrušeny. Tato skutečnost jednoznačně prokázala nezastupitelnost funkce hospodářské arbitráže v národním hospodářství.

Argumenty zastánců správního pojetí arbitráže v podstatě také jednostranně vedou ke zdůrazňování funkcí arbitráže, v tomto případě však nikoliv jurisdikčních jako u předcházející skupiny, ale obecných úkolů, charakterizovaných zpravidla jako upevňování chozrasčotu, plánovací, smluvní, rozpočtové disciplíny apod., které jsou ztotožňovány s výkonem státní správy. Nelze však nevidět, že takové pojetí některé podstatné rysy, charakterizující státní správu, jako např. existenci podřízených objektů správy, rozhodování základních otázek hospodářské a kulturní výstavby aj., postrádá.

Základním kritériem, na základě kterého je arbitrážním orgánům přiznávána povaha orgánu hospodářského řízení, je chápání rozhodování hospodářských sporů jako funkce hospodářského řízení. I toto pojetí je značně úzké a jednostranné, protože hospodářská arbitráž vedle rozhodování hospodářských sporů vykonává nebo je oprávněna vykonávat celou řadu mimorozhodovacích funkcí, přičemž tato skutečnost není zastánci uvedeného pojetí v podstatě brána v úvahu. Sám fakt, že činnost orgánů hospodářské arbitráže přispívá k regulaci hospodářských vztahů, ještě nemusí znamenat, že se jedná o řízení národního hospodářství. V daném případě jde spíše o specifickou formu účasti hospodářské arbitráže na řízení národního hospodářství.

Vzhledem ke všem těmto skutečnostem se jeví jako nejsprávnější názory těch teoretiků, kteří považují hospodářskou arbitráž za specifický orgán a nezařazují ji ani mezi soudy, správní orgány nebo orgány hospodářského řízení. Toto pojetí nevychází pouze z formálně logického posuzování znaků a funkcí jednotlivých státních orgánů (a tím i jejich vzájemného odlišení), ale v případě hospodářské arbitráže z komplexního pojetí všech jejich funkcí, a to jak rozhodovacích, tak funkcí mimorozho-

³⁷⁾ R. F. Kallistratova: cit. dílo v pozn. 34, str. 50–51.

dovacích, které se odvíjely od zvláštních společenskoekonomických podmínek socialistického státu, ve kterých arbitrážní orgány vznikly. Tyto funkce a úkoly hospodářské arbitráže představují ve svém celku zvláštní formu státní činnosti.

B. K problematice právní povahy a postavení hospodářské arbitráže v československé právně-teoretické literatuře

Obdobně jako v Sovětském svazu i v československé právní teorii se při rozboru geneze právních názorů na povahu a postavení orgánů hospodářské arbitráže setkáváme s určitou kategorizací těchto názorů, ve smyslu které se krystalizovaly čtyři názorové skupiny, přiznávající arbitrážním orgánům různou právní povahu.

Vzhledem k tomu, že v Československu, stejně jako i v ostatních evropských socialistických státech vznikají arbitrážní orgány až na přelomu 40. a 50. let, tedy řádově o 30 let později než v Sovětském svazu, je pochopitelné, že i právní diskuse k otázkám arbitráže, zejména její právní povahy, nemá onu dlouholetou tradici a hloubku jako sovětská právní diskuse. Je také nutné zdůraznit, že přestože v Československu vznikly arbitrážní orgány podle sovětského vzoru, systém právní úpravy z hlediska charakteru, právního postavení a jiných otázek byl od sovětské právní úpravy vždy odlišný.

Zatímco v Sovětském svazu první publikované názory k této problematice řadily arbitrážní orgány mezi soudy, v Československu poprvé právní teorie v 50. letech, tj. bezprostředně po vzniku arbitrážních orgánů, přiznávala těmto povahu *sui generis orgánů* a neřadila je ani mezi soudy, správní a jiné orgány. V učebnici občanského práva procesního z roku 1955, vydané za hlavní redakce prof. Štajgra, se např. uvádí, „... že se zdá být správný pouze názor, který pokládá arbitráž za orgán zvláštního druhu. Arbitráž tedy není soudem, třebaže má některé znaky společné se soudem (např. nezávislost arbitrů a některá procesní ustanovení); není ani administrativním orgánem, třebaže její organizační začlenění, hospodářské úkoly a zjednodušené řízení ji sblížují s administrativními orgány. Vzhledem ke zvláštním úkolům, které arbitráž plní, není vhodné, aby arbitráž byla pokládána buď za jakýsi hospodářský soud, nebo naopak za administrativní orgán. Sblížení se soudním řízením by vedlo pravděpodobně k přecenění formální stránky arbitráže, k prodlužování řízení a podceňování její hospodářské funkce; sblížení s administrativním řízením by naopak mohlo vést k porušení nezávislosti arbitra na stranách a k podceňování některých důležitých procesních zásad. Tyto důvody svědčí pro takový theoretický výklad povahy arbitráže, který zdůrazňuje zvláštní povahu orgánů státní arbitráže a odlišuje je jak od soudů, tak od administrativních orgánů“.³⁸⁾

³⁸⁾ Učebnice občanského práva procesního, Orbis, Praha 1955, str. 473.

V učebnici hospodářského práva z roku 1966 (první učebnice tohoto druhu u nás) se uvádí, že „... Projednávání a rozhodování sporů, tvořící podstatnou část náplně činnosti hospodářské arbitráže, se vymyká běžnému pojetí státní správy. Lze tu spíše mluvit o specifické formě účasti na státním řízení národního hospodářství. Z toho se pak podává, že orgány hospodářské arbitráže je třeba považovat za orgány svého druhu, jež nelze zařadit ani mezi soudy, ani mezi administrativní orgány.“³⁹⁾ K tomuto názoru se kloní i autoři učebnice hospodářského práva z roku 1979.⁴⁰⁾ V ostatní literatuře než vědeckopedagogické v Československu tento názor v podstatě publikován nebyl.

V padesátých letech vedle názorů, charakterizujících arbitráž jako orgán *sui generis*, se v právní literatuře objevují též názory, které řadily arbitrážní orgány mezi *orgány státní správy*. Např. v práci Arbitráž a arbitrážní proces se uvádí, že „... Z hlediska našeho práva jsou arbitráže administrativní orgány, zřizované při orgánech státní správy, případně jiných orgánech, plánujících, řídících a kontrolujících hospodářství v určitých úsecích... z pojetí arbitráže jako jednoho z administrativních orgánů vyplývá, pravda, jako důsledek pojetí arbitrážního řízení jako druhu administrativního procesu a arbitrážního rozhodnutí jako druhu administrativního aktu.“⁴¹⁾ Obsahově se tomuto pojetí přiblížil též J. Spišiak, který dospěl k závěru, že řešení sporů mezi podniky je jednou z funkcí státní správy a jsou vyřizovány speciálním orgánem státní správy, státní arbitráží.⁴²⁾ Vývody, vyplývající z obou naznačených pojetí, jsou diskutabilní. Vyjdeme-li ze skutečnosti, že uvedené názory byly publikovány v době, kdy v Československu probíhala druhá vývojová etapa právní úpravy arbitrážních orgánů (vl. nař. č. 47/1953 Sb., o státní arbitráži ve znění předpisů pozdějších), na základě které vedle sebe souběžně působily státní, resortní a družstevní arbitráž, u nichž nejenže právní povaha a postavení orgánů státní správy nebyla konstruována, ale vzhledem k jejich různorodé povaze nebyla ani teoreticky vyjasněna, argument svědčící jednoznačně pro přiznání správní povahy chybí. Zejména však nelze souhlasit s pojetím, ztotožňujícím arbitrážní řízení se správním řízením (jeho druhem), jak vyplývá z uvedených názorů. Tato skutečnost byla pozitivně právně vyloučena již tím, že řízení před správními orgány probíhalo v této době na základě správního řádu,⁴³⁾ který v § 2, upravujícím rozsah platnosti, s arbitrážními orgány v tomto řízení nepočítal. Řízení před orgány hospodářské arbitráže, které bylo zcela samostatným, na správním řízení

³⁹⁾ Hospodářské právo, Orbis, Praha 1966, str. 462.

⁴⁰⁾ S. Vaněk: Československé hospodářské právo, Panorama, Praha 1979, str. 373.

⁴¹⁾ F. Dvonč—J. Slezák: Arbitráž a arbitrážní proces, SVPL 1958, str. 95.

⁴²⁾ J. Spišiak: Funkcia arbitráže a nová organizácia priemyslu, Právny obzor 1958, č. 6, str. 338 a násl.

⁴³⁾ Vl. nař. č. 20/1955 Sb., o řízení ve věcech správních (správní řád) ve znění vyhl. ministerstva spravedlnosti č. 73/1955 Ú. l., kterou se vydávají podrobnější předpisy o řízení ve věcech správních.

nezávislým procesem, upravoval Arbitrážní řád (vyhl. hlavního arbitra ČSR č. 147/1957 Ú. l.).

Mezi orgány státní správy řadil arbitráž též V. Lachout. Píše, že „... z postavení i kompetence arbitrážních orgánů vyplývá, že jsou administrativními orgány“. Hlavní důvod spatřoval v tom, že např. předmluvní spor a také majetkový spor mezi dvěma podniky téže hlavní správy je z hlediska plánovacího otázkou zajištění příkazu ředitele hlavní správy — plánovaného úkolu (předmluvní spor) nebo zachování stavu obrátových prostředků, jak byly rozděleny (majetkový spor). Dále dovozuje, že je nesporné, že arbitrážní orgány mají řadu zvláštností, ale jsou to zvláštnosti jednoho z administrativních orgánů.⁴⁴⁾

V posledním období se s pojetím, přiznávajícím arbitráži správní povahu, setkáváme např. u M. Lukáče, který v souvislosti s rozбором problematiky konstrukce arbitráže „je orgánem státní správy“ a „má postavení orgánu státní správy“ dochází k závěru, že je žádoucí, aby příští legislativní úprava zařadila hospodářskou arbitráž do systému orgánů státní správy pozitivními znaky a vlastnostmi,⁴⁵⁾ ale též u I. Schultze, který v Učebnici práva pre ekonomov např. píše, že „... arbitráž je konstruována jako součást státní hospodářské správy“.⁴⁶⁾

V souvislosti se specifickým vývojem československé ekonomiky a jejího řízení na počátku 60. let se v právněteoretické literatuře vyskytly názory, které považovaly hospodářskou arbitráž za *orgán hospodářského řízení*. Např. Kobr a Feuereis v práci *Arbitráž v československém národním hospodářství* dovozují, že arbitráž je zvláštní specifický orgán hospodářského řízení svým vznikem, svou organizací, svými úkoly a celým svým posláním zcela zaměřený na potřeby plánovaného hospodářství. Autoři dále dovozují, že do všech mimorozhodovacích složek arbitrážní činnosti, v činnosti organizační, signalizační a činnosti spočívající v zevšeobecnování poznatků a předkládání návrhů v hospodářských věcech příslušným orgánům, ale i do arbitrážního řízení samotného, tj. i do činnosti rozhodovací pronikly zásady administrativního řízení. Odpovídá to i povaze arbitrážních orgánů i jejich činnosti a v arbitrážním řízení a jeho úpravě je takto vyjádřen stav, že arbitrážní orgán je orgánem ústředního řízení, s pravomocí vymezenou na úseku úpravy, organizace a kontroly hospodářských, zejména smluvních vztahů mezi socialistickými organizacemi.⁴⁷⁾

K obdobnému pojetí se kloní též K. Svitavský, který píše, že „... urych-

⁴⁴⁾ V. Lachout: Rozhodování sporů mezi socialistickými podniky a organizacemi orgány státní arbitráže, Orbis, Praha 1954, str. 9, 11 (pod čarou).

⁴⁵⁾ M. Lukáč: Hospodářská arbitráž v systému orgánů státní správy, Arbitrážní praxe 4/1973, str. 114 a násl.

⁴⁶⁾ I. Schultz: Učebnice práva pre ekonomov, 2. sv., Obzor, Bratislava 1978, str. 280 a násl.

⁴⁷⁾ J. Kobr—J. Feuereis: Arbitráž v čs. národním hospodářství, Orbis, Praha 1964, str. 164.

lování procesu realizace nové soustavy ekonomického řízení vyvolává nutnost zhodnocení činnosti, funkce a perspektiv celé soustavy orgánů, jejichž prostřednictvím stát provádí hospodářskou politiku. To se týká i hospodářské arbitráže, jež mezi těmito orgány zaujímá specifické místo. Již jen studium zásad nové soustavy nemůže nechat nikoho na pochybách, že v nových ekonomických podmínkách bude funkce arbitráže podmíněna podstatnými změnami obsahu její činnosti a jejích pracovních metod. Žádoucí budou takové změny, které budou objektivně nutné z toho hlediska, aby hospodářská arbitráž jako specifický orgán hospodářského řízení přispěla optimálním podílem k realizaci zásad ekonomického řízení národního hospodářství a tento úkol trvale plnila.⁴⁸⁾

Specifickou kapitolou ve vývoji právní (ale i politické) diskuse k problematice právní povahy a postavení hospodářské arbitráže bylo období jejího *judicialistického* nazírání. Názory v tomto smyslu se v právněteoretické literatuře objevují poprvé v souvislosti s úvahami o nové soustavě řízení v polovině 60. let.

Jako jeden z prvních publikoval V. Procházka názor, že v nových ekonomických podmínkách by měl rozhodovat spory mezi organizacemi takový orgán, který by se svou strukturou a způsobem rozhodování blížil dřívějším obchodním soudům.⁴⁹⁾ Současně se však v té době vyskytly názory, polemizující s podobnou koncepcí. Např. Z. Příbyl v článku K postavení hospodářské arbitráže v nové soustavě plánovitého řízení národního hospodářství polemizuje s pojetím hospodářské arbitráže jako hospodářského nebo obchodního soudu a dovozuje, že je celá škála řešení, jejichž krajní polohy lze charakterizovat takto:

1. pouhé přejmenování hospodářské arbitráže na soud při zachování dosavadního pojetí jejího charakteru nebo

2. rozbití hospodářské arbitráže a návrat k někdejší soustavě zvláštních obchodních soudů, popřípadě obchodních senátů obecných soudů.

Autor považuje obě koncepce za nepřijatelné a dospívá k závěru, že záměna hospodářské arbitráže (obchodním) soudem je v současné etapě vývoje neopodstatněná a nebylo by prospěšné tuto myšlenku vůbec dále sledovat.⁵⁰⁾

K širokému rozvoji diskuse k těmto otázkám došlo v souvislosti s přípravou a realizací federativního uspořádání státu, přičemž jejich obsah se netýkal vždy jen odborných otázek, ale sledoval též některé nesprávné politické cíle, volající zejména po zrušení arbitrážních orgánů.

V článku Hospodářské soudnictví ve federativní ČSSR se otázkou ústavního zajištění přeměny arbitráže na hospodářské soudy zabývá J. Feuereis.

⁴⁸⁾ K. Svitavský: Rozhodovací praxe hospodářské arbitráže v nových ekonomických podmínkách, Arbitrážní praxe 11/1966, str. 393.

⁴⁹⁾ V. Procházka: K diskusi o poslání arbitráže v nové soustavě řízení, Socialistický obchod 4/1967, str. 166–169.

⁵⁰⁾ Z. Příbyl: K postavení hospodářské arbitráže v nové soustavě plánovitého řízení národního hospodářství, Právník 9/1965, str. 783–792.

V otázce institucionálního uspořádání soustavy hospodářského soudnictví se nabízelo trojí možné řešení:

I. přenést rozhodovací pravomoc v hospodářskoprávních věcech z arbitráže na obecné soudy a za tím účelem zřídit v systému těchto soudů specializované hospodářskoprávní nebo obchodní senáty, a to v první instanci u krajských soudů a ve druhé instanci u Nejvyšších soudů obou republik,

II. nebo vytvořit v obou republikách samostatné soustavy zvláštních hospodářských soudů, instančně podřízených (federálnímu) Nejvyššímu soudu ČSSR, pokud by tento soud byl zřízen,

III. vytvořit samostatnou, od obecných soudů zcela odlišnou soustavu hospodářských soudů.

Autor zastává názor, že tato otázka by měla být řešena v ústavním zákoně zakotvením soustavy nezávislých hospodářských soudů ČSR a SSR, tj. kloní se ke třetí variantě.⁵¹⁾

Tendence k přebudování arbitráže na soudy byly zcela v rozporu s pojetím rozhodování sporů v oblasti hospodářství (výklad na jiném místě této práce svědčí o tom, že rozhodování hospodářských sporů bylo a také v současné době je svěřeno speciálním orgánům — arbitráži). Při zřízení arbitrážních orgánů v socialistické společnosti (poprvé v SSSR) bylo hlavním cílem zajistit urychlené a hospodárné řešení těchto sporů. Tomu odpovídají i osvědčené zásady arbitrážního řízení (např. zásada urychleného rozhodování sporů, zásada hospodárnosti, jednoinstančnosti aj.). Navzdor těmto osvědčeným principům arbitrážního řízení byly v Československu v období let 1968—1969 hledány argumenty, které toto pojetí zcela narušily. Zejména volání po zavedení řádných opravných prostředků by mělo nutně za následek neúměrné prodlužování doby rozhodování sporů, na jejichž urychleném, přesto však zákonném (a institutem přezkoumávání rozhodnutí zabezpečeném) rozhodnutí často závisí zabezpečení důležitého úkolu národního hospodářství (zejména u sporů předsmuvních); rozhodnutí arbitráže se často řetězovitě promítá do dalších vztahů vůči neurčenému okruhu kooperujících subjektů, potřeba urychleného rozhodování sporů mezi organizacemi je nezbytná. Tento stav si vyžaduje ekonomická realita vyjádřená mimo jiné i tím, že se orgány hospodářské arbitráže při rozhodování musí řídit vedle právních předpisů též zásadami hospodářské politiky Československé socialistické republiky, které byly judicialistickým pojetím arbitráže zcela potírány.

Všichni, kdo se touto otázkou v uvedeném období zabývali, v podstatě neprokázali žádné věcné důvody, které by měly vést k tomu, aby dosa-
vadní osvědčený systém rozhodování hospodářských sporů mezi socialistickými organizacemi byl nahrazen soudním rozhodováním s tím, že by byly pochopitelně odbourány i ostatní nezastupitelné funkce, které plní hospodářská arbitráž v *plánovaném* národním hospodářství. V důsledku

⁵¹⁾ J. Feuereis: Hospodářské soudnictví ve federativní ČSSR, Arbitrážní praxe 3/1969, str. 73 a násl.

konsolidačního procesu ve straně a společnosti však koncepce přeměny hospodářské arbitráže na hospodářské soudnictví politicky ani právně neprošla.

Shrneme-li skutečnosti vyplývající z předcházejícího výkladu, pak je možné učinit závěr, že názory, přiznávající v Československu arbitrážním orgánům soudní povahu a vedoucí ve svých důsledcích až k tendencím žádajícím zrušení arbitrážních orgánů a jejich přebudování na soudy, vyplývaly z teoreticky nepodložené argumentace, která byla poplatná nesprávným politickoprávním koncepcím krizového období 1968–1969, v dané oblasti souvisejících zejména s přípravou zákona o soudech a prokuratuře a v oblasti hmotněprávní úpravy proklamovanou koncepcí nově pojatého socialistického podniku se všemi aspekty (vlastnictví podniku, tržní model aj.). Vzhledem k této skutečnosti se proto názory v uvedeném smyslu v právněteoretické literatuře objevily pouze v určitém krátkém časovém úseku, souvisejícím s krizovým obdobím a od započetí konsolidace poměrů ve společnosti a ekonomice a právním řádu se již nevyskytly.

III. PRÁVNĚ-TEORETICKÉ ASPEKTY POVAHY A POSTAVENÍ HOSPODÁŘSKÉ ARBITRÁŽE

Problematika právní povahy hospodářské arbitráže je jednou z nejsložitějších otázek, ale také nejdiskutovanějších, nejen v teorii hospodářské arbitráže, zahrnuté do širšího komplexu hospodářského práva, ale i v právní teorii vůbec (jak o tom svědčí zejména vývoj sovětské právní diskuse). Odpověď na otázku, jaká je právní povaha hospodářské arbitráže, se snažilo nalézt velké množství autorů, kteří ve svých pracích v převážné většině případů přistupovali ke zkoumání problematiky tím, že vycházeli ze srovnávací metody, vytipovali znaky, které jsou specifické pro jednotlivé státní orgány a které znaky je od sebe navzájem odlišují a na základě získaných závěrů zařadili státní arbitráž do určité skupiny orgánů státního mechanismu. Již na tomto místě pozorujeme jednu skutečnost, která má z hlediska metodologie základní význam pro další zkoumání problematiky a kterou se dosavadní teorie v dané oblasti podstatněji nezabývala. Týká se základního pojmově metodologického vymezení problematiky. Jak je naznačeno výše, jednotliví autoři, kteří se uvedenou oblastí zabývali, vycházeli automaticky ze statu quo a pracovali se základními pojmy v oblasti arbitráže a arbitrážního řízení bez hlubšího objasnění jejich významu a konkrétního obsahu tak, jak zpravidla vyplývaly z platné právní úpravy. Tato problematika se týká především základních pojmů „arbitráž“, „hospodářská arbitráž“, „státní arbitráž“ a ostatní arbitrážní orgány. Při zkoumání problematiky právní povahy arbitráže je podle mého názoru zcela nezbytné v tomto pojmosloví diferencovat a vymezit základní směry zkoumání.

Chceme-li dát odpověď na otázku, jaká je právní povaha arbitráže, pak musíme nejdřív určit, o které z pojetí arbitráže jde, povahu které arbitráže zkoumáme. Buď: A. zkoumáme arbitráž jako právní institut, vcelku,

všechny druhy arbitrážních orgánů, tzn. problematiku *hospodářské arbitráže*, nebo B. zkoumáme pouze arbitráž státní a tu se snažíme na základě určitých kritérií zařadit do určité skupiny státních orgánů, a to buď mezi orgány soudní, správní (event. orgány hospodářského řízení), nebo mezi orgány specifické, *sui generis*. V prvním případě však stěží, podle mého názoru, nalezneme odpověď na základní položenou otázku, jaká je povaha arbitráže. Domnívám se totiž, že např. státní arbitráž není co do své právní povahy totéž, co např. arbitráž družstevní apod. V právní teorii se touto otázkou někteří autoři zabývali, v sovětské teorii např. Jakimov, který dochází k závěru, že jak resortní, tak družstevní arbitráže se co do své povahy neodlišují od státní arbitráže. Rozdíly v rozsahu kompetence, sféře její činnosti nemění její právní povahu.⁵²⁾ Poměrně podrobně se zabývá problematikou povahy státní a resortní arbitráže R. F. Kallistratova v práci *Státní arbitráž (Problémy zdokonalování organizace a činnosti)*. Uvádí mimo jiné závěry A. F. Kozlova,⁵³⁾ který dospěl k závěru, že na povahu resortní arbitráže neexistují různé názory a nikdo nezpochybňuje její zařazení mezi orgány státní správy, přičemž zdůrazňuje, že označení „resortní“ potvrzuje pouze ten fakt, že resortní arbitráž je součástí toho kterého ministerstva (resortu), zatímco státní arbitráž je orgánem mezi-resortním a právní povaha obou je stejná a nemůže v této otázce existovat žádný dualismus. Kallistratova píše, že proti poslední části vývodů Kozlova není námitek a že skutečně historický vývoj zákonodárství evropských socialistických zemí umožňuje vyzorovat jednotu nejen cílů a úkolů státních a resortních arbitráží, ale i jejich právní povahy. Nesouhlasí však se závěrem, přisuzujícím resortním arbitrážím jednoznačně správní povahu. Uvádí, že z teze o jednotě povahy státní, resortní arbitráže a arbitráže působící v soustavě společenskodružstevních organizací, jako nutném jevu, je možné vyvodit závěr zcela protikladný závěru A. F. Kozlova a A. T. Boneva. Uzavírá, že jak u arbitráží ministerstev, resortů, tak arbitráží družstevních soustav musí být povaha dvojaká, obsahující jak prvky správního charakteru, tak současně prvky právní ochrany.⁵⁴⁾

V této souvislosti je však možné postihnout jistou teoretickou nejednotnost, která by spíše svědčila ve prospěch názoru, že právní povaha ostatních arbitrážních orgánů není totožná s právní povahou arbitráže státní. Jestliže R. F. Kallistratova souhlasí s názory ostatních teoretiků v tom, že je právní povaha všech arbitrážních orgánů totožná, pak na základě jejich vývodů o tom, že resortní (eventuálně družstevní) arbitráže mají dvojakou povahu (s prvky státní správy a prvky právní ochrany),

⁵²⁾ P. P. Jakimov: *Priroda i značenie arbitražnyh organov v SSSR*, Učenyje zapisky Sverdlovskogo juridičeskogo instituta, tom 5, Gosjurisdat 1957, str. 247–248.

⁵³⁾ A. F. Kozlov: *Sud pervoju instancijj kak subjekt sovětskogo graždanskogo procesual'nogo prava i drugie organy, rozrešajuščije pravovyje voprosy*, Sbornik učenyh trudov Sverdlovskogo juridičeskogo instituta, vyp. 7, Sverdlovsk 1967.

⁵⁴⁾ R. F. Kallistratova: *Gosudarstvennyj arbitraž (Problemy sovršenstvovanija organizacijj a dejatel'nosti*, Juridičeskaja literatura, Moskva 1973, str. 75 a násl.

bychom logicky očekávali závěr, že i arbitráž státní má dvojakou povahu. Ale v téže práci, na str. 84, 85, však nic o dvojaké povaze státní arbitráže nehovoří, naopak uvádí, že „... státní arbitráže jsou speciálními orgány...“ a podtrhuje jejich odlišnost jak od orgánů soudních, tak správních.

Ve starší československé teoretické literatuře se v rámci rozboru problematiky orgánů socialistického státu touto problematikou zabývá obecně teoreticky např. V. Delong. V článku Orgány socialistického státu a státní správy píše: „Je-li právními předpisy zřízena při ministerstvech zvláštní složka a stanoveno její organizační oddělení a je-li této složce přiznána samostatná pravomoc vydávat individuální akty státní správy, třeba této zvláštní složce aparátu ministerstva přiznat povahu orgánů státní správy, v opačném případě jde pouze o součást organizační struktury ministerstva a o vnitřní dělbou práce ministerstva.“⁵⁵⁾ V uvedeném smyslu by potom bylo zřejmě nutné přiznat povahu orgánů státní správy též resortním arbitrážím, které byly zřizovány ministerstvy a v jejichž rámci působily. Je jenom otázka, zda činnost, kterou resortní arbitráže vykonávaly, tj. rozhodování předsmělných a majetkových sporů mezi organizacemi v rámci příslušného resortu, lze považovat beze zbytku za činnost státní správy, aby byla splněna podmínka pro přiznání jim správní povahy.

Povahou jednotlivých arbitrážních orgánů se též částečně zabývali Kobr a Feuereis v jejich práci Arbitráž v čs. národním hospodářství. Uvádějí, že „... ,teprve v nynějším zákoně (rozumí se zákon č. 121/1962 Sb., o hospodářské arbitráži — pozn. aut.) je hospodářská arbitráž konstruována jako jednotná, učeněná soustava arbitrážních orgánů, relativně samostatná a jednotně usměrňovaná a řízená z ústředního místa. Ani nyní není tato myšlenka provedena do všech důsledků, protože resortní a družstevní arbitráže jsou v této jednotné soustavě prvkem po stránce organizační odlišným“.⁵⁶⁾

V mnoha pracích se na různých místech setkáváme jak s pojmy hospodářská arbitráž, tak státní arbitráž nebo jenom arbitráž (což odpovídalo také většinou stavu právní úpravy v dané době), přičemž závěry o právní povaze se týkaly převážně pouze státní arbitráže. Pokud se lze domnívat, že se předpokládalo, že je právní povaha všech (tj. je i jiných než státních) arbitrážních orgánů totožná, pak podle mého názoru není takovýto přístup k problematice správný.

Tato práce při zkoumání předmětné problematiky vychází z širšího pojmu hospodářská arbitráž, neboť jak vyplývá z historického vývoje (a vzniku arbitráže vůbec), byl tímto termínem označen specifický druh orgánů (to, že v současné době se setkáváme s úkoly a rysy, které nebyly dříve těmto orgánům vlastní a naopak je důsledkem společenského, ekonomického a právního vývoje v té které zemi) se specifickými úkoly při ře-

⁵⁵⁾ V. Delong: Orgány socialistického státu a státní správy, AUC — Iuridica 2/1962, str. 91.

⁵⁶⁾ J. Kobr—J. Feuereis: Arbitráž v čs. národním hospodářství, Orbis, Praha 1964, str. 148.

šení ekonomických rozporů a má-li být zachována teoretická jednotnost, musí být vycházeno z obecného, širšího pojetí. Současně je však nutné zdůraznit, že přijaté závěry a názory na problematiku hospodářské arbitráže z hlediska platné právní úpravy budou totožné s právní povahou státní arbitráže. Širší pohled na problematiku hospodářské arbitráže jako celku však nelze vyloučit, protože jiné arbitrážní orgány existovaly již dříve a není vyloučeno, že nedojde v budoucnu k jejich obnovení.

Při zkoumání dané problematiky je nezbytné zachování *třídního hlediska* a přístupu k této problematice. Z této pozice je nutné od sebe kategoricky odlišit podstatu a povahu hospodářské arbitráže. Obsah těchto pojmů se v literatuře často ztotožňuje a jednoho se nesprávně používá jako synonyma pro druhý a naopak.

Podstata orgánů státu se odvozuje od jeho sociálně-ekonomické podstaty, která je charakterizována jako „politické panství panující třídy, jako třídní diktatura této třídy“⁵⁷⁾ je dána tím, co slouží panující třídě, jejímž je státní mechanismus nástrojem. Z této skutečnosti je především nutné dovodit, že podstata toho kterého státního orgánu je v různých historických typech státu odlišná, což je velice významné z hlediska zkoumání dané problematiky. V případě orgánů hospodářské arbitráže je tato otázka zejména významná a je nutné v dané souvislosti zdůraznit, též zcela specifická. Jak vyplývá z předcházejícího výkladu, může být hospodářská arbitráž tvořena soustavou různorodých orgánů, a to jak státních, tak např. i družstevních. To tedy znamená, že nebude totožná nejen třídně-politická podstata arbitráže v různých historických typech států, ale že nebude ani totožná třídně-politická podstata jednotlivých arbitrážních orgánů v rámci téhož historického typu státu, v našich podmínkách socialistického typu státu. Srovnáme-li tedy např. arbitráž státní a arbitráž družstevní je nutné konstatovat, že i když se v obou případech jedná o „arbitráž“ (hospodářskou arbitráž), jako specifický druh orgánů, a to i z hlediska jejich samostatné pozitivně-právní úpravy, není, vzhledem k výše uvedenému, jejich třídně-politická podstata zcela totožná.

Podstata je při zkoumání charakteru orgánu rozhodujícím kritériem, jeho povaha je podstatou determinována. Na rozdíl od aspektů třídních, které jsou rozhodné pro posouzení podstaty orgánu, jsou pro posouzení jeho *povahy* směrodatné aspekty právní, mezi které patří zejména: 1. úkoly toho kterého orgánu, 2. jeho působnost a pravomoc, 3. vnitřní struktura, způsob vytváření a organizace, 4. hlavní funkce státu v té které etapě vývoje.

Jestliže třídně-politická podstata určitého státního orgánu bude buď totožná nebo alespoň blízká třídně-politické podstatě jiného orgánu, který v téže etapě vývoje ve státě působí, pak jejich právní povaha bude odlišná a musí dát odpověď na otázku, jakým způsobem a v jakém rozsahu se ten který orgán podílí svými úkoly a svou činností na uskutečňování funkcí státu, tedy čím se jednotlivé orgány od sebe liší. Je zřejmé, že v uvedeném

⁵⁷⁾ E. Kučera: Obecná teorie státu a práva, díl I, Orbis, Praha 1976, str. 21.

smyslu plní jiné úkoly hospodářská arbitráž na rozdíl od soudů, administrativních aj. orgánů, i když se tyto úkoly mohou částečně překrývat.

Dalším důležitým východiskem, ze kterého rozbor této problematiky vychází je skutečnost, že povahu arbitráže *nelze zkoumat pouze na základě zákonů formální logiky*. V mnoha teoretických pracích, a to jak našich, tak zahraničních se při zpracovávání problematiky státní (hospodářské) arbitráže setkáváme s jevem, že jsou konstatovány prvky a charakteristické rysy toho kterého státního orgánu na straně jedné a prvky a charakteristické rysy arbitráže na straně druhé. Jejich vzájemným porovnáním, konstatování existence nebo neexistence jedné a převaha druhých apod. jsou potom základním kritériem, kdy vycházejíc z této komparatistické metody jsou učiněny ve smyslu zákonů formální logiky závěry o povaze arbitráže. Při zkoumání problematiky arbitráže poukazují zejména někteří sovětsí teoretici (ve starší literatuře např. Jakimov v práci *Povaha a význam arbitrážních orgánů v SSSR*,⁵⁸⁾ v novější zejména Loginov ve své práci *Podstata státní arbitráže*⁵⁹⁾) na nedostatky a chyby těch prací autorů, kteří při řešení této problematiky vycházejí pouze ze zákonů formální logiky a ze srovnávací metody. Loginov např. kritizuje M. S. Lipeckera, když v článku *Arbitráž v systému orgánů státní správy*⁶⁰⁾ píše, že z hlediska svého organizačního uspořádání a místa ve státním mechanismu mohou být orgány arbitráže přirovnány ke správním orgánům, přičemž na jiném místě téhož článku uvádí, že vzhledem k obsahu a charakteru činnosti mohou být arbitrážní orgány přirovnány k soudům.⁶¹⁾ Podle mého názoru nelze Lipeckerovi vytýkat, že na jedné straně přirovnává arbitráž ke správním orgánům a na druhé k soudům. Při použití komparatistické metody s použitím jednotlivých hodnotících kritérií a jejich vzájemným srovnáním měl vlastně pravdu. Podstatné však je, a v tom je na daném místě nutné souhlasit s Loginovem, že takovýto postup při zkoumání problematiky podstaty a povahy arbitráže nemůže vést k řešení tohoto problému, neboť kritéria, vyplývající z aplikace komparatistické metody mohou svědčit pro několik řešení této problematiky.

Vzhledem k uvedeným skutečnostem je proto nutné zdůraznit, že zřejmě jediným správným přístupem ke zkoumání dané problematiky, tj. osvětlení právní povahy hospodářské arbitráže je vycházet ze *zvláštních společensko-ekonomických podmínek*, ve kterých také hledáme důvody vzniku arbitrážních orgánů. Tato skutečnost je v souladu s Marxovou tezí, že „...právní vztahy (tedy i ty, které se týkají arbitráže — pozn. aut.) stejně jako formy státu není možné pochopit ani z nich samých, ani tzv. všeobecného ducha,

⁵⁸⁾ P. P. Jakimov: *Priroda i značeniye arbitražnyh organov v SSSR*, Učenyje zapisky Sverdlovskogo juridičeskogo instituta, tom 5, Gosjurisdat 1957, str. 238.

⁵⁹⁾ P. V. Loginov: *Suščnost gosudarstvennogo arbitraža*, Izdatělstvo Moskovskogo universitěta 1968.

⁶⁰⁾ M. S. Lipecker: *Arbitraž v sistěme organov gosudarstvennogo upravlenija*, Trudy Vojenno-juridičeskoj akademii, vyp. 8, Moskva 1948.

⁶¹⁾ P. V. Loginov: cit. dílo, str. 15.

nýbrž naopak, že tkví svými kořeny v materiálních životních poměrech“.⁶²⁾ Nelze však v dané souvislosti zcela pominout metodu komparace, neboť máme-li osvětlit charakter a specifikum ekonomických podmínek, které v dané vývojové etapě podstatným způsobem ovlivnily charakter arbitrážních orgánů, musíme provést též srovnání jak vývoje arbitrážních orgánů samotných, tak vývoje (zejména charakteristických rysů) ostatních státních aj. orgánů a vztahu arbitrážních orgánů k nim. V tomto smyslu jsou pro další zkoumání velmi cenné výsledky dosavadních teoretických diskusí, obsažených jak v pracích našich, tak zejména sovětských autorů.

Při rozboru povahy a funkcí hospodářské arbitráže, kde zatím nejdále dospěla sovětská právní teorie, je nutné zdůraznit důležitou skutečnost. Zejména v SSSR, ale ve smyslu pozitivněprávní úpravy též v některých jiných socialistických zemích je arbitráž koncipována jako soustava orgánů, která vykonává svou působnost v procesněprávních vztazích, prostřednictvím kterých je zabezpečována realizace a ochrana hmotněprávních vztahů charakterizovaných odlišně od vztahů *hospodářských*, ve kterých působí a plní nezastupitelné funkce hospodářská arbitráž v Československu. Tato problematika má hlubší teoretickoprávní aspekty, které souvisejí se základní otázkou jejich existence či neexistence a zejména s otázkou jejich samostatnosti. V československé teorii hospodářského práva byla již tato problematika značně rozpracována a zejména v posledním období se v právní literatuře objevuje zcela nový přístup k jejímu řešení. Např. S. Vaněk⁶³⁾ zdůrazňuje, a věcně argumentuje, že se jedná o historicky i kvalitativně novou a svou povahou specifickou oblast společenských vztahů, vzniklou v socialistické společenské soustavě. Definuje hospodářské vztahy jako „vzájemné vztahy organizací a ostatních organizačních útvarů socialistického sektoru vyskytující se při nakládání s prostředky nacházejícími se v socialistickém společenském vlastnictví“ a jako jejich charakteristické rysy, kterými se odlišují od jiných vztahů, zejména občanskoprávních uvádí, že 1. se jedná o vzájemné vztahy institucionalizovaných kolektivů, 2. při realizaci socialistického společenského vlastnictví, 3. jejich sociálně-ekonomickou funkcí je uspokojování celospolečenských potřeb, 4. jsou přímo nebo nepřímo řízeny a 5. jejich subjekty mají pouze relativní ekonomickou a organizačně kooperační samostatnost. S. Vaněk dále dovozuje, že existence a samostatnost těchto vztahů a jejich charakteristických rysů jsou přímým důsledkem kvalitativně nové povahy ekonomických vztahů, které objektivně existují v socialistické společnosti a tudíž existenci těchto vztahů nelze ztotožňovat s otázkou existence hospodářského zákoníku a jiných právních předpisů, které tyto vztahy upravují.

⁶²⁾ K. Marx: Předmluva ke kritice politické ekonomie, Spisy, NPL 1963, sv. 13, str. 36.

⁶³⁾ S. Vaněk: 1. K pojetí hospodářského práva a jím upravovaných vztahů, Arbitrážní praxe 8/1978, str. 249–254; 2. Hospodářskoprávní vztahy a aktuální legislativní otázky související s jejich povahou, Arbitrážní praxe 9/1978, str. 285–294; 3. Čs. hospodářské právo, Panorama, Praha 1979, str. 9 a násl.

Vyčlenění hospodářských vztahů jako samostatné a specifické skupiny společenských vztahů s výše uvedenými charakteristickými rysy má stěžejní význam pro posuzování povahy hospodářské arbitráže, ale též jejího postavení a funkcí.

Předcházející vývoj, ale i současné vývojové trendy jednoznačně prokazují, že arbitráž vždy byla specifickým orgánem se specifickou kompetencí. Jak vyplývá z rozboru třídního přístupu k problematice podstaty hospodářské arbitráže, tato se měnila v rámci jednotlivých historických typů státu. Je tedy logické, že i hospodářskou arbitráž, která působí v socialistickém typu státu nelze chápat v klasickém pojetí arbitráže, nýbrž jedná se o aplikaci prvků klasické arbitráže na nový, zásadně státní, orgán, který takto získává zcela nový a od ostatních orgánů odlišný charakter. Pokud tedy budeme souhlasit se závěry, které činí S. Vaněk v tom, že hospodářské vztahy se všemi svými rysy, jak je uvedeno výše, jsou novým produktem socialistické společensko-ekonomické formace, přičemž podle mého názoru nemůže tento závěr vyvolávat žádné pochybnosti, pak si musíme položit též otázku, zda i hospodářská arbitráž, která vykonává v oblasti těchto vztahů nezastupitelné místo, má specifickou povahu, která odpovídá povaze těchto vztahů, bez jejichž existence by ani nebylo specifických úkolů a funkcí hospodářské arbitráže. Až na specifické výjimky (Jugoslávie, Maďarsko) nebyly tyto funkce po dobu trvání socialistické společnosti přeneseny na jiný orgán státu. Můžeme tedy učinit závěr v tom, že pokud budeme považovat hospodářské vztahy za samostatnou specifickou kategorii společenských vztahů, vlastních socialistické ekonomice bude současně nutné a správné, aby úkoly, které se zabezpečováním těchto vztahů, zejména v případě jejich porušení nebo ohrožení jejich realizace a tím i ohrožení realizace uspokojování celospolečenských potřeb (vázaných na realizaci socialistického společenského vlastnictví) zabezpečoval speciální orgán, vybavený k tomu účelu specifickou pravomocí a kompetencí odlišnou od kompetence a pravomoci jiných orgánů, kterým je právě hospodářská arbitráž. S. Vaněk např. v této problematice uvádí, že ... „specifická povaha a funkce hospodářských vztahů nejen umožňuje, ale i vede k tomu, aby hospodářské spory řešily zvláštní, od soudů odlišné (zejména arbitrážní, ale i nadřízené a jiné) orgány nadané nejen rozhodovací pravomocí, ale (na rozdíl od soudů) i nařizovací působností umožňující jim ukládat, měnit nebo rušit hospodářské závazky nezávisle na stanovisku či projevu vůle tím dotčených organizací, vyžadují-li to potřeby národního hospodářství“.⁶⁴⁾

Třídně-politická podstata arbitráže v socialistickém typu státu, zvláště socialistické ekonomiky, založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků a úkoly, vyplývající z hospodářsko-organizátorské funkce socialistického státu jednoznačně svědčí závěru, že hospodářská arbitráž je co do své právní povahy zcela specifickým orgánem. Jak vyplývá z části

⁶⁴⁾ S. Vaněk: Hospodářskoprávní vztahy a aktuální legislativní otázky související s jejich povahou, *Arbitrážní praxe* 9/1979, str. 291.

výkladu o právní diskusi k této problematice, lze sice v její povaze i postavení najít rysy, které jsou vlastní i ostatním orgánům, na základě této skutečnosti, vzhledem ke shora uvedenému výkladu však nelze učinit závěr, že má povahu některého z nich. Na tomto místě je vhodné poukázat na základní postulát, vycházející ze závěrů obecné teorie státu a práva o odstranění buržoazní zásady dělby moci a jejím nahrazením v socialistickém typu státu principem *jednoty moci*. Marxisticko-leninská obecná teorie státu a práva uvádí, že ... „teorie i praxe socialistického státního systému vycházejí z principu jednoty moci jako výrazu neomezené moci pracujících, přičemž důvody existence různých složek státního mechanismu, rozličných státních orgánů vidí v dělbě práce, prováděné vzhledem ke složitosti a mnohotvárnosti společenských vztahů v zájmu správného a normálního spravování státu a spatřují v ní základ pro její existenci“.⁶⁵⁾ V československé učebnici obecné teorie státu a práva se píše, že ... „princip jednoty státní moci a účelná dělba práce mezi státními orgány se projevuje tím, že některé státní orgány ve své pravomoci „úzce“ specializují (např. prokuratura). Jiné naopak v sobě slučují několik pravomocí“.⁶⁶⁾ Vývoj právní úpravy i teorie potvrdil a společenská praxe prokázala specifickou hospodářskou arbitráž. Není proto nutné snažit se arbitráž podřadit za každou cenu pod určitou skupinu státních orgánů (soudy, orgány státní správy) nebo v jejich rámci vytvářet další subkategorie. Pokud se týká klasifikace státních orgánů a jejich povahy, zmíněná Marxisticko-leninská obecná teorie státu a práva uvádí, že věda státního práva klasifikuje státní orgány podrobněji v závislosti na druhu jejich činnosti, formách její realizace, rozsahu mocenských oprávnění a na způsobu jejich vytváření. Na tomto základě se rozlišují: a) orgány státní moci, orgány státní správy, b) soudy a orgány prokuratury, c) orgány přímého donucení (armáda, policie, výzvědná služba). Obecná teorie státu a práva podává obecnou klasifikaci: orgány moci, orgány správy, orgány přímého donucování (kárné orgány). V dané souvislosti se dále uvádí, že je třeba mít na zřeteli, že (v širokém slova smyslu) všechny státní orgány v té či oné míře vykonávají státní moc ... a že termín „orgány státní správy“ je rovněž podmíněný jako pojem ostatních orgánů, neboť v širokém smyslu se správy státních záležitostí účastní všechny uvedené orgány. Avšak mezi nimi se vyčleňují ony orgány, které jsou odvozeny od orgánů státní moci a vznikají jimi stanoveným způsobem. Takové orgány se zřizují k realizaci výkonné a nařizovací činnosti. Obvykle se nazývají orgány státní správy.⁶⁷⁾ Není také nutné obávat se přijetí závěru, přiznávajícího hospodářské arbitráži zcela specifickou a přitom samostatnou povahu v tom, že takovýto závěr nic neřeší. Pokud nebude možné jednoznačně stanovit závěr, že arbitráž je soudním, správním nebo jiným orgánem, pak i zargumentované tvrzení, že je samostatným, sui generis orgánem, řešením této problematiky je. Velice

⁶⁵⁾ Marxisticko-leninská obecná teorie státu a práva, Akademia, Praha 1978, str. 182.

⁶⁶⁾ E. Kučera: Obecná teorie státu a práva, díl I, Orbis, Praha 1976, str. 78.

⁶⁷⁾ Viz pozn. 65, cit. dílo, str. 181.

výstižně charakterizoval problematiku povahy arbitráže bulharský procesualista prof. Stalev, který napsal, že považuje arbitráž za nejoriginálnější institut socialistického práva, zahrnující v sobě jak rysy orgánu státní správy, tak i rysy zvláštního jurisdikčního orgánu.⁶⁸⁾

Navíc je nutné zdůraznit, že hospodářská arbitráž není jediným druhem orgánu, jehož právní povaha není jednoznačná a je teoreticky diskutovatelná. S podobnou problematikou se setkáváme např. u výborů lidové kontroly, které vzhledem k mnohotvárnosti jejich oprávnění a funkcí nelze jednoznačně zařadit mezi orgány státní správy. Jak je naznačeno na jiném místě této práce, složitost této specifické problematiky se navíc projevuje v tom, že pojem hospodářská arbitráž nejen teoreticky, ale též z hlediska pozitivněprávní úpravy v sobě může zahrnovat různý obsah, různé orgány (nejen státní), takže jednoznačné přiznání povahy toho kterého státního orgánu (soudu, správního orgánu) hospodářské arbitráži ani není možné.

Vzhledem ke všem uvedeným skutečnostem je proto podle mého názoru správné posuzovat právní povahu hospodářské arbitráže nikoliv na základě komparačního zkoumání jednotlivých úkolů a funkcí, které hospodářská arbitráž plní, ve srovnání s úkoly ostatních státních orgánů, ale naopak jako souhrn, jednotu základních znaků charakterizujících její organizaci, společensko-ekonomické, právní a politické poslání, vyplývající pro ni v jednotlivých etapách vývoje ze zvláštností socialistické ekonomiky a uskutečňování hospodářsko-organizátorské funkce socialistického státu při zabezpečování, rozvíjení, kontrole a úpravě hospodářských vztahů, které objektivně vznikají v socialistické společensko-ekonomické formaci k zabezpečení úkolů národního hospodářství, založeného na socialistickém společenském vlastnictví výrobních prostředků.

V tomto smyslu je podle mého názoru odůvodněn závěr o samostatné a specifické povaze hospodářské arbitráže ve srovnání s ostatními orgány socialistického státu.

S problematikou právní povahy hospodářské arbitráže těsně souvisí problematika jejího postavení.

Otázka teoretického, ale též pozitivněprávního řešení problematiky postavení hospodářské arbitráže je závislá na řešení problematiky její právní povahy. K tomu, aby konkrétní státní orgán, v našem případě hospodářská arbitráž v celé své struktuře mohl plnit úkoly a funkce, které vyplývají z jeho právní povahy je nutné, aby měl v systému ostatních orgánů (ve státním mechanismu) zakotveno odpovídající právní postavení. Ve vývoji právní úpravy hospodářské arbitráže v Československu, s výjimkou třetí vývojové etapy po vydání zákona o hospodářské arbitráži v roce 1962 neměl žádný z orgánů hospodářské arbitráže samostatné postavení. Ani ustanovení § 8 zákona o tom, že Státní arbitráž ČSSR je ústředním orgánem státní správy, což byl jen přechodný stav do novelizace v roce 1970, celkově tuto problematiku neřešilo. Otázka právního postavení ústředního

⁶⁸⁾ Ž. Stalev: Bulharské občanské procesní právo, Věda a umění, Sofia 1966, str. 643.

orgánu neřešila právní postavení nižších orgánů státní arbitráže, ale ani postavení arbitráží resortních a družstevních.

Bylo zřejmě správné, a byl to i pokrok proti předcházející právní úpravě, že se zákonodárce snažil řešit otázku samostatnosti ústředního orgánu hospodářské arbitráže tím, že ho konstituoval jako orgán státní správy, na druhé straně však nelze nevidět, že toto řešení nebylo zcela v souladu s právní povahou hospodářské arbitráže a zejména teoretickým nevyjasněním této otázky, především pak, že se stal orgánem státní správy pouze ústřední orgán státní arbitráže a nikoliv též další orgány arbitrážní soustavy. Je tomu tak zřejmě proto, že v této době vedle sebe souběžně působily tři druhy arbitrážních orgánů, a to arbitráž státní, resortní a družstevní. Zejména u družstevních arbitráží, které mohly být zřizovány ústředními svazy družstev, tzn. družstevními socialistickými organizacemi by bylo jen stěží možné přijmout závěr, že se jedná o orgány státní správy. Tato problematika nebyla a dosud není vyjasněna ani v otázce (právního) postavení krajských státních arbitráží.

Řešit problematiku tím, že se ústřední orgán hospodářské arbitráže stane ústředním orgánem státní správy, zatímco postavení ostatních arbitrážních orgánů není jasné a není *expressis verbis* řešeno, není podle mého názoru přesné ani správné. Lze si položit otázku, zda i současná právní úprava předmětnou problematiku meritorně řeší. Je nesporné, že zákonodárce v průběhu vývoje právní úpravy hospodářské arbitráže dospěl k závěru, že konstrukce ústředního orgánu arbitrážní soustavy jako ústředního orgánu státní správy není v souladu s teoretickoprávními aspekty této problematiky. Současně však bylo nutné, z důvodů praktických aj. vzhledem k charakteru a úkolům arbitráže a jejich dopadu na národní hospodářství, její organizaci, podřízenosti vládě, rozpočtování apod. zdůraznit jeho místo mezi ostatními státními orgány a proto byla přijata konstrukce spočívající v tom, že ústřední arbitrážní orgány (po novelizaci) získaly postavení ústředních orgánů státní správy. I když proti předcházející úpravě toto řešení nevyvolává v podstatě žádných teoretických diskusí, otázka postavení ostatních arbitrážních orgánů, v současné době již jen krajských státních arbitráží (eventuálně dalších arbitrážních orgánů, pokud by vláda ČSSR využila svého oprávnění ve smyslu ustanovení § 6 odst. 3 zákona o hospodářské arbitráži a zřídila zvláštní hospodářskou arbitráž) opětovně řešena není. V právní literatuře se otázkou konstrukce postavení ústředního orgánu hospodářské arbitráže zabývá např. M. Lukáč.⁶⁹⁾ Uvádí, že z dikce § 8 zákona č. 121/1962 Sb., který charakterizoval Státní arbitráž ČSSR jako ústřední orgán státní správy bylo možné logicky dovozovat, že — ostatní orgány arbitráže jsou též orgány státní správy, — že družstevní arbitráž nemůže být takovým orgánem, — že postavení resortní arbitráže není v zákoně *expressis verbis* řešeno, ale protože je zřizují ministři jako vedoucí ústředních orgánů státní správy, je zapotřebí i resortní arbitráže považovat

⁶⁹⁾ M. Lukáč: Hospodářská arbitráž v systému orgánů státní správy, Arbitrážní praxe 4/1973, str. 114 a násl.

za orgán státní správy. Charakterizujíc stav po novele z roku 1970 M. Lukáč píše, že hospodářská arbitráž má postavení orgánu státní správy s vlastními specifickými úkoly v řídicí činnosti na úseku organizování, úpravy a kontroly dodavatelsko-odběratelských a ostatních hospodářských vztahů socialistických organizací. Uvádí, že i když mezi formulací „je orgánem státní správy“ a „má postavení orgánu státní správy“ není obsahového rozdílu, nově zvolená formulace teoreticky ponechává možnost různé interpretace pojmu „má postavení“, neboť tento pojem není přesně vymezen. Proto považuje za žádoucí, aby příští legislativní úprava se této nepřesnosti ve formulaci vyvarovala a zařadila hospodářskou arbitráž do systému orgánů státní správy pozitivními znaky a vlastnostmi.

Takovéto řešení by však vyvolalo celou řadu dalších otázek a teoretických nejasností. Po zařazení arbitráže mezi orgány státní správy by bylo především nutné, ve smyslu dosavadních závěrů obecné teorie státu a práva a teorie jednotlivých právních odvětví položit si otázku, jaká by potom byla povaha právního předpisu, který hospodářskou arbitráž upravuje. Byl by zákon o hospodářské arbitráži správním předpisem, hospodářskoprávním předpisem nebo jiným předpisem? Měla by být problematika hospodářské arbitráže a arbitrážního řízení předmětem teoretického zkoumání vědy správního práva, hospodářského práva nebo jiného právního odvětví? V rámci systematizace práva a předmětu úpravy jednotlivých právních odvětví by tato problematika nebyla zdaleka zanedbatelnou.

Shrneme-li všechny naznačené aspekty problematiky, pak je podle mého názoru nutné přijmout závěr v tom, že otázku právního postavení hospodářské arbitráže jako celku, nejen jejich ústředních orgánů není možné řešit prostřednictvím právní konstrukce spočívající v tom, že je jejím ústředním orgánům přiznáno právní postavení ústředních orgánů státní správy. Vzhledem k tomu, co vyplynulo z výkladu o právní povaze hospodářské arbitráže a přijatého názoru o její zcela samostatné a specifické povaze mezi ostatními státními orgány je možné dovodit, že i otázku jejího právního postavení je zapotřebí řešit zcela samostatně mimo rámec postavení ostatních orgánů. Tuto problematiku však není podle mého názoru možné řešit v rámci zákona o hospodářské arbitráži, nýbrž komplexně jako *ústavněprávní problém*.

Na rozdíl od většiny ostatních státních orgánů, které mají své ústavní zakotvení, tomu tak u hospodářské arbitráže není. Po provedeném federativním uspořádání státu byla tato otázka řešena tím, že úprava hospodářské arbitráže byla svěřena zákonu federálního shromáždění (§ 24 odst. 2, písm. f) Ú. z. č. 143/1968 Sb.). Jak vyplynulo již výše, zákonem č. 139/1970 Sb. došlo pouze ke změnám ve stávající úpravě tím, že ústřední arbitrážní orgány získaly postavení ústředních orgánů státní správy. Skutečnost, že přebudování hospodářské arbitráže na ústavní orgán je pro další vývoj jejich funkcí nutné, nejlépe potvrzují sovětské zkušenosti, vyjádřené ve všelidové Ústavě ze 7. 10. 1977, kde byly orgány státní arbitráže, jakožto orgány rozhodující spory mezi podniky, zařízeními a organizacemi zakotveny v hlavě 20, čl. 163. Názory na zařazení arbitráže mezi ústavní

orgány se objevily v sovětské teorii již dříve.⁷⁰⁾ Hlavní arbitr Státní arbitráže při radě ministrů RSFSR N. I. Sapožnikov např. ve svém článku Úkoly orgánů státní arbitráže ve světle Ústavy SSSR a Ústav svazových republik píše, že ... „řešení otázek arbitráže v aktech vyšší právní síly bude napomáhat zvyšování efektivity její činnosti“.⁷¹⁾

V sovětské legislativě byla již tato otázka vyřešena, pro československou legislativu je stále aktuální. Pokud se v průběhu budoucích legislativních prací podaří dosáhnout toho, aby se arbitráž stala ústavním orgánem, potom bude otázka jejího právního postavení vyřešena, neboť její postavení by bylo zakotveno přímo v zákonodárném aktu nejvyšší právní síly a vedle soudů, prokuratury, správních orgánů by se stala samostatným ústavním specifickým orgánem.⁷²⁾ Tím by byl odstraněn stav spočívající v nevyjasnění otázky, zda hospodářská arbitráž je, nebo pouze má postavení (ústředního) orgánu státní správy.

V uvedeném smyslu by pak ani v zákoně o hospodářské arbitráži, který by na základě ústavního zmocnění podrobněji hospodářskou arbitráž upravil, nebylo již nutné zakotvit jakékoliv ustanovení o postavení jednotlivých arbitrážních orgánů. Postavení arbitrážních orgánů by bylo dáno tím, že v důsledku ústavněprávní úpravy by byla hospodářská arbitráž zakotvena jako samostatná kategorie státních orgánů, se samotným postavením jako ostatní ústřední státní orgány s vymezeným tomu odpovídajícím konkrétním rozsahem kompetence, pravomoci a příslušnosti. Ústavněprávní řešení problematiky postavení hospodářské arbitráže v systému státních orgánů ČSSR by tak navázalo na otázku její samostatné a specifické právní povahy.

ФРАНТИШЕК КЛИМЕШ

К некоторым теоретико-правовым вопросам характера и положения хозяйственного арбитража

РЕЗЮМЕ

V 1980 году исполнится тридцать лет с того времени, когда Законом № 99/1950 СЗ о хозяйственных договорах и государственном арбитраже в Чехословакии были впервые учреждены арбитражные органы. С вопросом относительно позитивно-правового

⁷⁰⁾ Sovětskoje gosudarstvo i pravo 5/1966, str. 54; P. V. Loginov: Suščnost gosudarstvennogo arbitraža, Izdatel'stvo Moskovskogo univerzitěta 1968, str. 110.

⁷¹⁾ N. I. Sapožnikov: Zadači organov gosudarstvennogo arbitraža v světě Konstituciji SSSR a Konstitucij sojuznych respublik, Sovětskoje gosudarstvo i pravo 1/1979, str. 13.

⁷²⁾ Ve zmíněné nové Ústavě SSSR není arbitráž zařazena ani mezi orgány státní moci nebo orgány státní správy, ale zaujímá samostatné místo mezi soudy a prokuraturou. Společně s advokací a výbory lidové kontroly můžeme tuto soustavu orgánů charakterizovat jako orgány státní mocenské kontroly, dohledu, dozoru.

урегулирования арбитража и предстоящих в седьмой пятилетке работ по обновлению этого закона тесно увязываются и некоторые теоретико-правовые вопросы, касающиеся, главным образом, характера и положения хозяйственного арбитража. В представленной статье дается определение последних и предпринята попытка показать в краткости пути их возможного решения.

По систематике статья подразделяется на три раздела:

I. К вопросу о понятии и институциональном развитии арбитража

Арбитраж — это институт известный еще римскому процессуальному праву. Избранному арбитру поручалось разрешение некоторых споров, особенно из облигационных договоров. Однако институциональное образование постоянных арбитражных органов впервые появилось лишь при капитализме. Эти органы образовались при различного рода хозяйственных учреждениях как, например, при торговых либо торгово-промышленных палатах, а также в качестве судов-гильдий. В социалистическом обществе хозяйственный арбитраж с самого начала был создан как система органов государства, призванных выполнять специфические задачи в области планомерно управляемого социалистического народного хозяйства. Наряду с деятельностью по разрешению споров арбитражные органы в социалистических странах осуществляют и ряд функций помимо процесса принятия решений, в частности, превентивно-воспитательного, информационного характера, обеспечивают сбор и обобщение сведений и занимаются нормотворческой деятельностью.

II. Взгляды относительно органов арбитража в советской и чехословацкой литературе

В этом разделе дается хронологический обзор взглядов некоторых советских и чехословацких теоретиков и их воспроизведение. Эти взгляды, авторы которых признают арбитражу характер суда, органа государственного управления, органа хозяйственного управления или своего рода специфического органа, в обеих странах можно разбить на четыре основные группы.

К мнению об отнесении арбитража к суду присоединились, напр., З. И. Шкундин, А. Г. Гойхбарг, С. Вонский, М. Ельевич и др., причем некоторые считали арбитраж в качестве специального хозяйственного суда, другие же в качестве обыкновенного суда. В 30-е г. проходила в литературе дискуссия по вопросам обоснованности существования арбитража параллельно с судами, причем в ряде случаев высказывались мнения, призывающие к ликвидации арбитража (напр., в работах С. Вонского, Д. Бешера, Л. Ленского). В Чехословакии по вопросу хозяйственного арбитража получили развитие взгляды судейского толка, выливающиеся зачастую в тенденцию его упразднения и замены хозяйственными судами, особенно в связи с подготовкой и реализацией федеративного устройства государства (1968—1969 гг.). Эти концепции были признаны политически неправильными и отвергнуты.

К мнению относительно понимания арбитража как административного органа присоединились в СССР, например, В. Г. Афанасьев, К. С. Юдельсон, А. Ф. Клейнман, М. К. Воробьев и другие. В Чехословакии за признание хозяйственному арбитражу характера органа государственного управления высказались, например, Ю. Спишиак, В. Лахоут а в последнее время особенно М. Лукач и И. Шульц.

Некоторые теоретики считают хозяйственный арбитраж в качестве органа хозяйственного управления, исходя при этом из отождествления разрешения хозяйственных споров органами арбитража и осуществлением управления народным хозяйством. К примеру, в СССР такую точку зрения высказали П. П. Якимов, Й. Г. Побирченко, В. В. Лаптев, В. П. Ефимочкин и др., в Чехословакии, например, К. Свитавский.

Значительная часть теоретических работников не относят хозяйственный арбитраж ни к судам, ни к административным органам либо органам хозяйственного управления, считая арбитраж своего рода специфическим органом, который специфическим образом принимает участие в управлении народным хозяйством. Такой концепции в СССР придерживаются, например, В. Н. Можейко, М. С. Липецкер, С. Н. Абрамов, а в последнее время особенно П. В. Логинов и Р. Ф. Каллистратова. В Чехословакии

эта концепция прослеживается главным образом в ранее изданных пособиях по гражданскому процессуальному праву, и особенно в учебных пособиях по хозяйственному праву, изданных в новейшее время. Автор статьи придерживается именно этой концепции.

III. Теоретико-правовые аспекты характера и положения хозяйственного арбитража

Исследование проблематики правового характера хозяйственного арбитража обусловлено использованием ряда основополагающих методологических критериев. Прежде всего следует проводить различие между понятиями „арбитраж“, „хозяйственный арбитраж“, „государственный арбитраж“ и остальными арбитражными органами, так как эти понятия могут иметь различное содержание. Поэтому нельзя, например, отождествлять правовой характер государственного арбитража и характер хозяйственного арбитража, охватывающего (или могущего охватить) и негосударственные арбитражные органы (скажем, кооперативный арбитраж). Исследуя данную проблематику нельзя ограничиться применением лишь метода формальной логики и метода сопоставления, могущих привести к ряду различных решений. С точки зрения классового подхода необходимо проводить различие между правовым характером и сущностью арбитража. В то время как классово-политическая сущность органов государства берет свое начало от социально-экономической сущности последнего, характер детерминирован сущностью и ему присущ ряд юридических признаков, служащих различению функций отдельно взятых государственных органов, а тем самым и их правового характера. Наиболее правильным является такой подход, при котором учитываются особые общественно-экономические условия возникновения хозяйственного арбитража и проистекающие отсюда специфические хозяйственные отношения, являющиеся качественно новой, объективно существующей чертой социалистической экономики. Учитывая тот факт, что эти отношения отличаются от остальных отношений следует признать правильным, что разрешением споров, а быть может и выполнением других задач в процессе обеспечения этих отношений, должен заниматься специфический орган — хозяйственный арбитраж.

Положение арбитража (вовне по отношению к остальным государственным органам) зависит от его правового характера. Разрешение данной проблематики путем возведения центральных арбитражных органов в ранг центральных органов государственного управления является, однако, неточным, ибо не только не дает представления о специфическом характере хозяйственного арбитража, но и не решает вопроса о положении нижестоящих арбитражных органов. Автор приходит к выводу, что данную проблематику необходимо решить не в рамках закона о хозяйственном арбитраже, а комплексно в конституционно-правовом порядке, как это имело место в СССР (ст. 163, гл. 20, Конституция СССР, 1977 года). В силу такого решения данного вопроса хозяйственному арбитражу будет признано самостоятельное конституционно-правовое положение наряду с другими государственными органами.

FRANTIŠEK KLIMES

Zu einigen rechts-theoretischen Fragen des Charakters und der Stellung der Wirtschaftsarbitrage

RESUME

Im Jahre 1980 sind 30 Jahre seit dem Zeitpunkt abgelaufen, als durch das Gesetz Nr. 99/1950 Slg. über Wirtschaftsverträge und staatliche Arbitrage in der Tschechoslowakei zum ersten Mal Arbitrageorgane geschaffen wurden. Mit der Frage der positivrechtlichen Regelung der Arbitrage und der eventuellen künftigen Novellierungsarbeiten, mit denen im 7. Fünfjahresplan gerechnet wird, hängen auch einige

rechts-theoretische Fragen zusammen, die besonders den Charakter und die Stellung der Wirtschaftsarbitrage berühren. Inhalt dieses Artikels ist ihre Definition und auch der Versuch einer kurzen Skizzierung ihrer möglichen Lösung.

Systematisch zerfällt der Artikel in drei Teile:

I. Zum Begriff und zur institutionellen Entwicklung der Arbitrage.

Die Arbitrage ist ein Institut, das bereits dem römischen Prozessrecht bekannt war, wo man dem gewählten Schiedsrichter die Entscheidung einiger, besonders aufgrund von Obligationsverträgen entstandener, Streitfälle überliess. Zur erstmaligen institutionellen Herausbildung ständiger Arbitrageorgane kommt es aber erst im Kapitalismus, und zwar bei verschiedenen Wirtschaftsinstitutionen wie z. B. bei den Handels- oder den Handels- und Industriekammern, oder auch in der Form von Gildengerichten. In der sozialistischen Gesellschaft wurde die Wirtschaftsarbitrage von Anfang an auf dem Gebiet der planmässig geleiteten sozialistischen Volkswirtschaft als System von Staatsorganen zur Erfüllung spezifischer Aufgaben errichtet. Neben der Entscheidungstätigkeit üben die Arbitrageorgane in den sozialistischen Ländern auch eine Reihe von Ausserentscheidungs-Funktionen aus, und zwar besonders die präventiv-erzieherische, die Signalisierung, das Sammeln von Erkenntnissen und ihre Verallgemeinerung sowie die legislative Tätigkeit.

II. Ansichten über die Arbitrageorgane in der sowjetischen und der tschechoslowakischen Literatur.

Dieser Teil enthält die Aufzählung und die Wiedergabe der Ansichten einiger Theoretiker, so wie sie fortlaufend in der sowjetischen und der tschechoslowakischen Literatur auftraten. In beiden Ländern lassen sich diese Ansichten in vier grundlegende Gruppen einteilen, die der Arbitrage den Charakter entweder eines Gerichts, eines Organs der Staatsverwaltung, eines Organs der Wirtschaftsleitung oder eines spezifischen Organs sui generis zuerkennen.

Zur Auffassung der Arbitrage als Gericht neigten in der UdSSR z. B. Z. I. Škundin, A. G. Gojchbarg, S. Vonskij, M. Jeljevič und andere, wobei manche die Arbitrage für ein spezielles Wirtschaftsgericht, andere für ein normales Gericht hielten. In den 30. Jahren gab es auch Diskussionen darüber, ob die parallele Existenz der Arbitrage und der Gerichte begründet ist, und in einer Reihe von Fällen wurden Ansichten geäußert, die ihre Liquidierung verlangten (z. B. in den Arbeiten von S. Vonskij, D. Běšer und L. Lenskij). In der Tschechoslowakei entwickelte sich die judizialistische Betrachtung der Wirtschaftsarbitrage, die sich oft mit Tendenzen verband, die für ihre Aufhebung und Ersetzung durch Wirtschaftsgerichte eintraten, besonders im Zusammenhang mit der Vorbereitung und Realisierung der Föderalisierung des Staates (1968–1969). Diese Konzeptionen wurden als politisch unrichtig abgelehnt.

Dem Verständnis der Arbitrage als Verwaltungsorgan neigten in der UdSSR z. B. V. G. Afanasjev, K. S. Judelson, A. F. Kleiman, M. K. Vorobjev und andere zu. In der Tschechoslowakei wurde die Ansicht, die der Wirtschaftsarbitrage den Charakter eines staatlichen Verwaltungsorgans beimisst, z. B. von J. Spišiak, V. Lachout und in letzter Zeit besonders von M. Lukáč und I. Schultz zum Ausdruck gebracht.

Manche Theoretiker betrachten die Wirtschaftsarbitrage als Organ der Wirtschaftsleitung, wobei sie von der Identifizierung der Entscheidungstätigkeit in Wirtschaftsstritten durch die Arbitrage mit der Ausübung der Leitung der Volkswirtschaft ausgehen. In der UdSSR vertrat diesen Standpunkt z. B. P. P. Jakimov, J. G. Pobirčenko, V. V. Laptev, V. P. Jefimočkin u. a., in der Tschechoslowakei z. B. K. Svitavský.

Ein bedeutender Teil der Theoretiker reiht die Wirtschaftsarbitrage weder unter die Gerichte, die Verwaltungsorgane oder die Organe der Wirtschaftsleitung, sondern betrachtet sie als spezifisches Organ sui generis, das auf spezifische Weise an der Leitung der Volkswirtschaft beteiligt ist. In der UdSSR wurde diese Konzeption z. B. von V. N. Možeiko, M. S. Lipecker, S. N. Abramov, in letzter Zeit besonders von P. V. Loginov und R. F. Kallistratova vertreten. In der Tschechoslowakei tritt

man für diese Konzeption hauptsächlich in den Lehrbehelfen ein, und dies sowohl in den älteren über bürgerliches Prozessrecht wie auch besonders in den neueren Lehrbüchern des Wirtschaftsrechts. Dieser Konzeption schliesst sich auch der Autor des Artikels an.

III. Die rechts-theoretischen Aspekte des Charakters und der Stellung der Wirtschaftsarbitrage.

Die Untersuchung der Problematik des rechtlichen Charakters der Wirtschaftsarbitrage geht von einigen grundlegenden methodologischen Kriterien aus. Vor allem muss man differenzieren zwischen den Begriffen „Arbitrage“, „Wirtschaftsarbitrage“, „Staatliche Arbitrage“ und den übrigen Arbitrageorganen, da diese Begriffe einen verschiedenen Inhalt haben können. Man kann daher z. B. nicht den rechtlichen Charakter der staatlichen Arbitrage mit dem Charakter der Wirtschaftsarbitrage gleichsetzen, die auch die nichtstaatlichen Arbitrageorgane (z. B. die Genossenschafts-arbitrage) einschliesst (oder einschliessen kann). Bei der Untersuchung der gegenständlichen Problematik ist es nicht möglich, nur die Methoden der formalen Logik oder der Komparation anzuwenden, die zu mehreren verschiedenen Lösungen führen können. Vom Standpunkt des klassenmässigen Herangehens aus muss unterschieden werden zwischen dem rechtlichen Charakter und dem Wesen der Arbitrage. Während das klassenmässig politische Wesen der Staatsorgane vom sozial-ökonomischen Wesen hergeleitet wird, ist ihr Charakter durch das Wesen determiniert und durch einige rechtliche Merkmale gegeben, die zur Unterscheidung der Funktionen der einzelnen Staatsorgane und dadurch auch ihres rechtlichen Charakters führen. Am richtigsten erscheint es, von den besonderen gesellschaftlich-ökonomischen Bedingungen auszugehen, unter denen die Arbitrage entstanden ist, und von den sich hier abwickelnden spezifischen wirtschaftlichen Beziehungen, die einen qualitativ neuen, objektiv existierenden Zug der sozialistischen Ökonomik darstellen. Im Hinblick darauf, dass diese Beziehungen von den übrigen Beziehungen verschieden sind, scheint es richtig, dass das Entscheiden über Streitigkeiten und eventuell auch andere Aufgaben bei der Absicherung dieser Beziehungen Sache eines spezifischen Organs, eben der Wirtschaftsarbitrage, sind.

Die Stellung der Arbitrage nach aussen hin, im Verhältnis zu den übrigen Staatsorganen, hängt von ihrem rechtlichen Charakter ab. Die Lösung der Problematik dadurch, dass den zentralen Arbitrageorganen die Stellung von Zentralorganen der Staatsverwaltung zuerkannt wird, ist jedoch nicht zutreffend, denn sie lässt nicht nur den spezifischen Charakter der Wirtschaftsarbitrage ungeklärt, sondern erklärt nicht einmal die Stellung der nachgeordneten Arbitrageorgane. Der Autor gelangt zum Schluss, dass diese Problematik nicht im Rahmen des Gesetzes über die Wirtschaftsarbitrage zu lösen ist, sondern komplex verfassungsrechtlich, wie dies die Verfassung der UdSSR aus dem Jahre 1977 in Kap. 20, Art. 163 dadurch getan hat, dass die Wirtschaftsarbitrage eine selbständige verfassungsrechtliche Stellung, ebenso wie die übrigen Staatsorgane einnimmt.